ادبي بحثونه

لیکونکی

ګل پاچا «الفت»

بسم الله الرحمن الرحيم

ادبی بحثونه

پښتو ټولنه په ډېره خوښی غواړي چه د پښتو یو قیمتي ادبي اثر د خپرونې ډګر ته راوباسي.

دا کتاب ((ادبي بحثونه)) نومېږي او د پښتو د پیاوړی او قوي ادیب ښاغلی ګل پا چا الفت اثر دی. ښاغلی ګل پا چا الفت د پښتو د ادب په آسمان کښې د یو داسې ځلاند ستوری مثال لري چه هېچاته بې د ښودلو او ستایلو حاجت نشته. دی تقریباً له شپاړسو کالو راهیسې د پښتو ژبې د ادبي او علمي خدمت په لار کښې لګیادی کار کوي او تر اوسه بې ډېر منظوم او منثور آثار لیکلی دی چه ځینې چاپ شویدي او ځینې نا چاپ پراته دي. په چاپ شوو کتابونو کښې لغوي څېړنه، بله ډیوه، پښتو سندرې د ده منثور کتابونه او عالي افکار، د آزادی پیغام بې منظوم کتابونه دي.

دا دی اوس د ده یو بل منثور اثر هم د کابل په مجله کښې او هم ځانله چاپېږي او پدې صورت د پښتو آثارو په نړی کښې یو بل غوره کتاب زیاتیږي.

او ښایي چه پښتانه بې له لوستلو څخه فایده واخلي او د دغسې آثارو قدر او احترام وکړي.

(صدیق الله رشتین د پښتو ټولنې لوی مدیر)

د پښتو ټولنې
د ادبياتو د څانګې له
خوا خپور شو

دې كتاب په۱۳۲۴ كښې
د خوشحال خان جايزه
اخيستې ده

فهرست

عنوان	مخ
ادب	1
شعر	3
په ژوندکښې دشعر اوادب اغېزه	8
دادب تاثیر په اسلامي فقه اوديني احکامو کښې	16
حقيقت اومجاز	17
صریح او کنایه	17
ظاهر، نص، مفسر،محکم	18
داستثنا بحث	18
لغوي تدقيق	19
دادب بڼه او ګاڼه	20
فصاحت	21
بلاغت	21
عواطف	22
خيا ل	34
تمثيل	37
ددې بخث خلاصه	38
عاميانه بلاغت	38
دپښتو څولنلۍ	40

بسم الله الرحمن الرحیم

ادب

دادب دکلمې اصل:

اصل یې" هذب " دی د بې عیبه په معنی.

د هذب کلمه په اصل کښې د هغې ونې لپاره استعمالېدله چې ځینې څانګې او ځینې ښاخونه به یې قطع شوه او صافه به شوه، وروسته داکلمه له محسوساتو نه معنویاتوته رانقل شو ه او هغه چا ته هم وویل شوه چې عیبونه به یې ورک شوه یعنی مهذب به شو.

ا هل لغت ټول په دې باندې متفق دي چې دمهذب کلمه دیوه کامل انسان لپاره دونې له تهذیبه رانقل شویده، څکه چې معنوي او عقلي اموړله حسي اشیاؤ څخه ماخوذ دي لکه دعقل کلمه چې داوښ له جلب، عقل، عقا ل څخه ماخوذه ده.

نو د هذب دکلمې (ذ) په (د)بدل شو او دغه ابدال په عربې کښې ډېر مثالونه لري لکه : هذم ، هدم، جدم، جذم دقطع په معنی (ه) په (همزه) بدله شوه او دا ابدال هم په عربې کښې متعارف دی لکه: اهل، آ ل، ماه، ماء او داسې نور...

نو هذب، هدب شو او هدب په ادب بدل شو.

ځینې وایي چې په یوناني ژبه کښې ادیب هغه چاته ویل کېده چې خبرې به یې خوږې وې او دښه اواز او ښې نغمې خاوند به و. نو هرکله چې عربې او یوناني لغتونه یوله بله ګډشویدي دغه لغت هم له یوناني څخه اخستل شوی دی.

ځینې نور وایي چې ادب له (دا أب) څخه ما خوذ دی چې دعادت په معنی دی او دحا ل وشان په معنی هم ذکرشوی دی لکه : (کدأ ب ا ل فرعون) مګر دغه راز اشتقاق په عربې کښې ډېر نظایر نه لري.

دادب دکلمې تاریخ:

ځینې وایي چې داکلمه دجاهلیت په زمانه او داسلام په ابتدا کښې نه وه څکه چې نه د هغه وخت په ادبي اثارو کښې راغلې ده او نه په قران کښې شته بلکه لومړی ځل دا کلمه په دې نبوي حدیث (ادبني ربی فاحسن تادیبي) کښې ذکر شوېده (داحدیث محدثینو په دغو الفاظو نه دي ضبط کړي) ځینې نور وایي چې داکلمه دجا هلیت په زمانه کښې هم وه او داچې دهغه وخت په اشعارو او قرآن کریم کښې نشته ددې دلیل نشي کیدای چې داکلمه په هغه وخت کښې هډو موجوده نه وه.

دوئ د خپلې مدعا دثبوت لپاره دادلیل راوړي چې کوم وخت چې داکلمه په حدیث او داصحابو یا دتابعینوپه اقوالوکښې راغله او هیڅا یې دمعنی او مفهوم پوښتنه ونه کړه معلومه ده چې پخواهم وه او ارتجا لانه ده ویل شوې.

وایي چې دا کلمه د حضرت علي (رض) په اقوالو کښې هم ډېره راغلې ده او دجاهلیت په وخت کښې هم (اکثم) بن صیفی دبني تمیمو مشهور خطیب ذکر کړیده.

د ادب تعریف :

لغوي معنی خو یې تهذیب دی او څه شی چې له چاسره یا له کوم شي سره لایق اومناسب وي هم ادب ورته ویل کېږي لکه: دمجلس آداب دمعاشرت آداب او داسې نور......
اصطلاحاً ادب هغه پوهه ده چې انسان پخپله وینا او بیان کښې له خطا او غلطۍ څخه ساتي، ځکه ادبي علوم هماغه علوم بلل کېږي چې د وینا ښه والی اوبدوالی، غلط اوصحیح، خوږوالی اوپیکه توب ښیي او په منثور او منظوم کلام کې د فصاحت او بلاغت لخوا بحث کوي.
د ادب په تعریف کښې ویل شوي دي چې ادب دښو الفاظو په وسیله دخپلو احساساتو او ادراکاتو یا دزړه دخبر و ښکاره کو ل او داوریدو نکو په ذهن کښې یې کښینول دي، یعني ادب یوازې دافکارو او روحي حالاتو اظهار نه دی بلکه له یوه ذهنه بل ذهن ته انتقا ل اوابلاغ هم په کښې ملحو ظ دی.
داانتقا ل که په ښه ډو ل او مهارت سره وي چې هم په کښې ښه کلمات انتخاب شوی وي او هم دکلماتو دښه ترکیب او ښه استعما ل په لحاظ دفصاحت او بلاغت مراعات شوی وي ادب ورته ویل کېږي او که داسې نه وي نو عادي خبرې دي.

د ادب تقسیم:

ادب د خپل جو هري او ذاتي تقسیم په لحاظ دوه ډوله دی:
ادب محض، ادب مخلوط.
ادب محض هغه دی چې یې دبیان له لطف او خوږوالي څخه او یې دبدیع احساس له تحریکه بل مقصد اوبله غایه په کښې نه وي لکه ځینې عشقي غزلې چې درحمان بابا یا د حمید او خوشحا ل او نوروشاعرانو په دیوانو کښې ګورو یا ځینې منثور اشعار چې دطبیعي مناظرو یا احساساتو او عواطفو تمثیل په کښې وي.
مخلوط ادب دېته وایي چې یو ادیب کوم تاریخي، علمي، اجتماعي مطلب په ادبي پیرایه کښې راوړي او ادبي رنګ ورکړي، نو دلته ادب واسطه ده او په لومړی صورت کښې غایه ده.
دلومړي قسم ادب په لحاظ د ادب موضوع شاعرانه احساسات او عواطف، روحی کیفیتونه، حسن او جما ل، دطبیعت ښکلي مظا هر او مناظر، نفسي اغیزې، قلبي تمایلات ګڼل کېږي. مګر دوهم قسم ادب هرڅه په غیږ کښې نیسي اوکیدای شي چې سړی ساینس اوتخنیکي یا ریاضي مسایلو ته هم ادبي رنګ ورکړي او ادب په هرڅه کښې ګډ کاندي.

شعر

ځوک وايي هغه موزون کلام دی چې دانسان په احساساتو اوعواطفو کښې تحريک پيداکوي، ځينې نوروايي هرکلام چې دغه کارکولی شي وزن او قافيه ولري او که نه هغه شعر دی.
ځوک بيا وايي چې نه هرڅه چې په زړه اثرکوي او په انسان کښې تعجب يا جوش اوجذبه پيداکوي هغه شعر دی، نو ددوئ په نظرکښې جها ن ټو ل شعر دی چې سږی ېې داسمان په ستورو او شفق کښې، د ډکواو مستو سيندونو په ځپو، دګلونو او چمنونو په رنګ اوطراوت کښې دغرو په لوړو څوکو، دابشارونو په مستی، دبلبلو په شور، دښکلو په ښايسته سترګو او نازونو کښې ګوري، نه يوازې دانه! دمهجورو او ارزومندو په اوښکيو، ددردمنوپه آه وفرياد ، دمظلومانو په ژړاکښې هم شعري کيفيت موجود دی.
له دغسې مختلفو تعريفونو څخه معلومېږي چې يو داسې کلام چې په زړه او احساس تاثير کوي او په کلاسيکي تعبير (بديعي احساسات په شور راولي) هغه خو ارو مروشعردی، نوکه ځينې نورشيان هم شعر وي وي به، مګر هغه شعر چې خلق پرې يو شاعر ستايي هغه همدغه شی دی اوپه الفاظو کښې ځای لري ددې شعر دعناصرو او اصلي اجزاؤ په باب کښې ډېرې خبرې شويدي چاپه شعرکښې وزن ډېر مهم جز بللی دی او چا ادبي صنعتونو ته په ډېر اعتناکتلی دی، پخوا به خلکو دغه شعري صنايع چې ځينې لفظي او ځينې معنوي دي دشعر په ماهيت او حقيقت کښې داخل ګڼل مګر اوسنی ېې د شعر لباس او زيوربولي. همدغه سبب دی چې د پخوا وخت ادبي مبصرينو او منقدينو دغو صنعتو ته په اصلي نظرکتل اودشعر قيمت ېې په همدغه معيار سنجاوه، ددوئ په نظرکښې به ښه شعر هماغه و، چې کوم معنوي صنعت به پکښې و لکه: صنعت طباق، صنعت مقابله، مراعات النظير، صنعت مشاکله، صنعت مزاوجه، صنعت ارصاد، صنعت عکس، صنعت رجوع صنعت توريه، صنعت استخدام، صنعت جمع، صنعت تفريق، صنعت جمع او تفريق، جمع او تقسيم، جمع اوتفريق وتقسيم، حسن تعليل، استتباع، اطراد، تعجب او داسې نور.....
يا به په کښې له لفظي صنا يعو کاراخستل شوی ؤ لکه : تجنيس ،قلب، اشتقاق، رد العجزعلی الصدر، ذوالقافيتين، متلون اوداسې نور........
مګراوس ځوک په دغه راز جامو او کالونه غولېږي اود شعر ناوې پخپله ګوري، په دې کښې څه شک نشته چې يو ښه لباس په هروخت کښې هرچاته ضروردی او بې لباسه شيان ښه نه ښکاره کېږي، مګرلباس په هروخت کښې تغير کوي او د زيب و زينت سامان وخت په وخت بل راز کېږي. کله خلک اوږدې جامې اغوندي کله لنډې يووخت بخی او چکنونه رواج وي بل وخت ساده لباس ښه ګڼل کېږي، کله په کالو کښې ډېر افراط کېږي اوکله بيا هغه پايزېبونه او دسرو نتکی له رواجه ولوېږي. شعر هم په دې وخت کښې خپل لباس او زيور له پخوانه بل راز کړی دی اوهغه ټو ل پخواني کالي نه اغوندي، که ځوک ېې په ډېرزور اوتکلفورواغوندي نو خلک ېې نه خوښوي بلکه عيب ېې ګڼي.
دغه اوسنی نظريه چې دشعرپه باب کښې پيداشوې اوشعر غيرله دغو ادبي صنايعو څخه يو بل معنوي شی بولي دپښتو په اشعارو کښې ېې له پخوا نه تطبيق وينو او زمونږ ددې وخت ځينو ښاغلو اديبانو چې ددغه صنعتو لپاره په ډېر تکليف يو يو بيت چېرته په ديو انونو کښې دمثا ل او نمونې په ډو ل پيداکړي داهماغه صنعتونه دي چې په غير قصدي او ارادي ډول په پښتو اشعارو کښې پيداشوي او څه ډېرزيات کوښښ ورپيسې نه دی شوی. يعنې پښتنو شاعرانو د خپل زړه، خپلو احساساتو او عواطفو ترجماني کوله او خپلې سندرې به ېې ويلې نوکه به ځينې صنعتونه هم په کښې راغله راتله به، مګر دوی اصلي شی نه ګاڼه او همدغه شی ته ېې شعرنه ويلی بلکه دزيور او لباس په نظر ېې ورته کتل.
ددې لپاره چې دا خبره په خوشبينی اومحض تعبيراتو حمل نشي شعر به د ځينو پښتنو شاعرانو په نظرکښې وښيو، چې دوی شعرته په کومه سترګه کتلي دي او د شعرماهيت دوی ته څنګه جلوه کړې ده؟

شعردخوشحال خان په نظرکښې :

لکه غشی لره بویه تیرانداز
هسې شعر لره بویه سحر ساز
همیشه دزړه په لاس تله د وزن
زیات وکم له وزنه یوتوری غماز
په تورآس دحقیقت ناوې سپره کا
په سپین مخ پلونیولی دمجاز
سل جلوې سل کرشمې سل مکیزونه
په نظر کښې یې ښکاره دسترګو ناز
دصنعت زیورپه ځورنګه ورپورې
دتشبیه چندڼ چووه باندې طراز
دمضمون دنزاکت غمزه ورڅخه
سرترپایه درست صورت سره یوراز
که په نظم کښې کارګه اوټپوس راوړي
هم دزړونو په ښکار ګرځي لکه باز
چې یوه وینا یې وکړه هوښیار هغه
عاقلان به ویل کاندی په ایجاز

خوشحا ل په دې بيتوکښې کما ل کوي چې خپل اغاز په غشی اوتيراندازۍ کوي ځکه چې دشعرغشی هم په زړونو لګېږي او همدغه يې هدف دی، سحرويل ورته که څه هم نوی تعبير نه دی مګر منلی او مسلمه خبره ده، داچې له وزنه يوزيات ياکم توری غماز بولي ډېره ښه خبره ده او له غمازنه ورته بله ښه کلمه نشوپيداوکولی، که وواېو چې د غمازکلمه به هېڅا دغسې په ځای نه وي استعما ل کړی څه غلطه خبره به نه وي.

د خوشحا ل له دغه شعر څخه معلومېږي چې دی بې وزنه کلام ته شعر نه وايي، په دريم بيت کښې چې دحقيقت ناوې په تورآس سپروي اوپه سپين مخ يې دمجاز پلو نيسي څومره ښه تعبير دی ځکه چې حقيقت ومجاز علاوه په دغه مفهوم چې دبلاغت په فن کښې يې لري او ديوې کلمې استعما ل په موضوع له، معنی کښې حقيقت بولي او په نورو ځايو کښې يې مجاز ګڼي د تصرف او عرفان په لحاظ بله معنیٰ لري او نورکوايف په کښې ليده شي. په هرصورت موږويلی شو چې خوشحال بې حقيقته کلام ته شعرنه وايي اوبې دحقيقت له سپين مخه دمجاز ښايسته پلواو رنګين پوړنی هم څه اصلي غايه نه بولي.

د خوشحا ل په نظرکښې شعريوه حقيقي ناوې ده چې هم سپين مخ لري هم مجاز ي پلو، چې له سلو جلوو سلو کرشمو مکيزونو سره يې په سترګو کښې هم نازشته او دصنعت څورنګه زيور ورپورې دی.

وګورئ! چې خوشحا ل صنعت ته د زيور په سترګه ګوري او اصلي معشوقه يې نه ګڼي دمضمون دنزاکت غمزه هم بې له صنعته يوبل شی ګڼي او سر تر پايه دشعر په صورت کښې تناسب اويو راز والی غواړي بيانو وايي چې په دغسی نظم کښې که کارګه او تپوس راوړل شي هم داسې باز ورځنې جوړشي چې د زړونو ښکارکوي.

هو! دشعرله زړونو سره کاردی او د همدغه ښکارپاره پيداشوی دی په دې بيت کښې علاوه په دې لطف چې له کارغه اوتپوس نه زړه وړونکی باز جوړوي دا لطف هم شته چې دزړه دښکارپه يادلو سړي ته دخپلې اولې مصرې تيراندازی اوغشې هم يادوي، په وروستی بيت کښې چې ايجاز يوه شاعرانه او ادبي هوښياري بولي ښايي چې د خپل دغه شعر ايجاز او زياتو دلالتونوته به هم اشاره کوي چې څومره ښه مطالب يې په کښې ځای کړی دی او په يوڅوبيتوکښې يې دومره څه ويلي دي چې يوه لويه مقاله يايوه رساله ورځنې جوړيدی شي.

شعر د حميد په نظر کښې :

شــــــعرنه دی داخونــــــــاب دزخمـــــــــــي زړه دی

يادســـــــتي وتلـــــی دم لـــــه خـــــولې دمـــــړه دی

يـــــا نغمـــــه دنـــــيم بســـــمل مرغـــــه دخـــــولې ده

يـــــا مجنـــــون تـــــه معمـــــا ښـــــکلې ليلـــــی ده

یـــــــا دوینـــــــــــو اباســـــــــــیندوهلی مـــــــــوج دی

یالـــــــه ښـــــــاره دحیـــــــــرت وتلــــــــی فـــــــوج دی

دلته که څه هم حمید په ظاهره کښې وايي چې شعرنه دی مګر مطلب ېې دادی چې همدغه شی شعردی اوپه دې درې بیتوکښې دی خپله نظریه دشعر په باب کښې پوره ښکاره کوي. که څوک دا بیتونه په دقت وګوري هغه پو هېږي چې حمید شعرته څه وايي او شعر دده په نظریه کښې څنګه ښکاره شوی دی؟ (ددی بیتو مورد به خاص وي مګر حکم ېې عام دی) دی وايي شعر یاد زخمې زړه خوناب دی یا هغه وروستۍ دم دی چې له صورت او کالبوت څخه په ډېر حسرت وتلی وي او ډېرې ارزوګانې پرې ایښی وي یا دعشق دنیم بسمل مرغه یا مجنون ته دلیلی معما ده یا دوینو د جوش موج یایو عالم حیرت دی چې دی ورته فوج وايي اود حیرت له ښاره ېې راوتلی ګڼي.
د حمید زیات مهارت په دی کښې دی چې دشعرپه تعریف کښې یوعالم تر دد ښکاره کوي او سړی پوهوي چې شعر پېژندل څه اسانه کارنه دی. دا آسانه خبره ده چې سړی ووايي شعر دانسان بدیعي احساسات خو ځوي مګر که پوښتنه وشي چې څنګه اوپه څه راز، اوشعر دومره اغیزه له کومه کړه؟ نو خبره ډېره ګرانېږي او د حمید غونډې یو موشګاف بویه چې داځواب ووايي او دشعر په معرفي کښې دشعر دتاثیر علت او سبب هم بیان کړي.
دحمید دغه تعریف چې دشعر لپاره شاعرانه تعریف دی، موږ دې ته ملتف کوي چې شعر یو درد اواحساس، یودعشق اوجما ل پیغام، دیوه هیجان او اعجاب اوتحیر موج او فوج دی چې په الفاظو او کلماتو کښې ېې ګورو.

شعر دشیدا په نظر کښې:

مضـــــــــمون دشــــــــــعر لکــــــــــه پیکــــــــــردی

رنګـــــــین الفــــــاظ پــــــې رخـــــــت وزیـــــــوردی

ورتـــــــــه ضـــــــــــــرور دي دا دواړه ځېـــــــــــزه

پیکرکـــــــــــه هـــــــــر څودلربـــــــــا تـــــــــردی

شیدا هم په شعرکښې پیکراوزیور سره بیل کړ ی دی او داسې نه کوي چې یوازې رنګینو الفاظو ته شعر ووايي اوشاعري په الفاظو کښې ولټوي مګربې رخت و زیوره پیکر هم نه خوښوي اوپه دې ضرورت اقرار کوي. که رښتیا ووایو له دغه ضرورته هېڅوک سترګې نشي پټولی او رنګین الفاظ دا حق لري چې رخت و زیور ېې وبولو ځکه چې دالفاظو تاثیر یوه منلې خبره ده او هرڅوک پوهېږي چې ادبي کلمات په هر چا او هرځای کښې قوي حاکمیت لري.
ډېر شعرونه شته چې یومضمون په کښې راغلی دی او دتوارد په اثرکښې هغه څه چې یوه شاعر ویلي بل هم ویلي دي مګر دیوه الفاظ شاعرانه دی اودبل نه دی ځکه دیوه شعربنه ګڼل کېږي او د بل هغومره نه.

شعر د علیخان خټك په نظر کښې:

عذاب نه دی نه ثواب شعر خو ثوب دی

ګاه بې اغوندي انسان ګاهې سبوع

عنوانات دي دا ابیات معنون حکم

ښه بد ګوره دمحمول او د موضوع

دعلیخان له دې دوه بیتو معلومېږي چې دی منظوم الفاظ شعرګڼي او وايي چې شعریو لباس دی چې کله به يې ښه سړی اغوندي اوکله بد، یعنې دی لکه خوشحا ل او شیدا شعر یوپیکرنه بولي چې لباس ته محتاج وي بلکه لباس يې ګڼي چې کله یوه ښه شی او کله بدشی ته په غاړه کیږي، دعلیخان نظریه هم دشعرپه نسبت لکه دپخوانیو نظریه داسې ده اوس هم ځینې کسان شته چې وايي شعریو ښایسته لوښی دی چې کله په کښې دوا او کله پکښې زهرلوېږي یاشعر یو زیوردی چې کله ښې ښځې اوکله بدې ته په غاړه کیږي (۱)

مګر دعلیخان په نظریه کښې یوشی شته چې دی یې دې خبرې ته اړکړی دی چې شعرته لباس ووايي، هغه شی دادی چې علیخان له ځینو داسې ملایانو سره خبرې کوی چې هغوی شعر ممنوع ګڼي نودی مجبور دی چې شعرته نه ثواب او نه عذاب ووايي بلکه ثوب يې وبولي اود شعر لمنه د دوی له لاسه خلاصه کړي، د همدې لامله ددغو بیتواغاز هم په دی ډول کوي:

عالمان شعر په څه ګڼي ممنوع

ډېر ابیات له آنحضرته دي مسموع

عذاب نه دی نه ثواب شعر خو ثوب دی

ګاه بې اغوندی انسان ګاهې سبوع

که چیرې علیخان بې ددغسې کوم عامله د شعر حقیقت بیانولی یا چاترېنه پوښتنه کړی وای چې شعر څه شی دی؟ یقین دی چې شعر به يې تش لستونی نه وګڼلی ځکه چې علیخان کوم داسې شاعرنه دی چې دشعر حقیقت او معنویت ته نه وي پریوتلی او محض منظوم الفاظ ورته شعر ښکاره شوی وي. که څوک دده دیوان وګوري او د ده شعرونه له نظره تېرکړي یقین به وکړي چې دغه راز مفکوره او دی ډېر سره لرې دي. مګر خبرې د اقتضاآتو تابع دي کله چې د سړي مطلب په یوه شي کښې بل شانته وي نظریه يې هم بل راز شي.

---

(۱)پدې باب په بله ډیوه کې یومضمون شته چې دلته يې بیانه رانقلوم .

رحمان بابا چې دشعراو ادب په مقام کښې لوړ ځای لري اوسړی یقین کولی شي چې دده له نظره دشعر حقیقت پټ نه دی پاته، خوماته یې په دیوان کښې کوم شعر مخې ته نه دی راغلی چې ده د شعر په نسبت خپله نظریه په کښې ښکاره کړې وي او موږ پوه شو چې شعر دده په نظرکښې څه راز و؟ مګرچې دشعر رنګ وصورت ته یې ګورو او دا هم په نظر کښې نیسو چې دی خپل شعر په ساده انشأ اوسوزان شعر ستایي پو هېږو چې دی په شعرکښې معنوي حقیقت اوسوز خوښوي او ساده جما ل ورته ښه ښکاره کېږي.

په ژوندکښې دشعر او ادب اغېزه

که ژوند او حیات ته ښه ځیرشو او دانسانانو کامیابی اوناکامي په نظرکښې ونیسو، دبدبختیو اونیکبختیو په پټوپټو سببونو پسې سترګې وغړوو پو هېږو چې ادب او ادبي رجا ل په دنیاکښې موفق دي او ژوند دادب په ارابو روان دی. هغه اشخاص چې په جامعه کښې مقبول او هغه کسان چې په بدنظرکتل کېږي په عقل او فکر، عمل او کردار کښې به یې لږ فرق وي مګر په ادبي لحاظ به ډېر تفاوت لري.

داچې له یو ه بل نه اورو فلانکی په خبره پوهېږي یادښه سلوک خاوند دی، فلانی سړیتوب لري، ددې ټولو خبرو رجع د هغه ادبي حیثیت اوشخصیت ته وي او د هغه له ادبي اوصافو څخه مختلف تعبیرونه دي.

که سړی داشخاصو شخصیت تحلیل کړي او هغه ټو ل صفتونه چې د اشخاصو شخصیت ترې نه تشکېلېږي تجزیه کاندي هېڅ شک نشته چې ادبي خصایص او ممیزات په کښې ستره برخه لري او داجتماعي سعادت او شقاوت سرېه همدغه ځای کښی دی. دلته تاسې د ځینو بدبختوشاعرانو حا ل اوحیات په نظرکښې مه نیسئ ځکه چې دوی د هغو ادباؤ په نسبت چې له مواقعو نه په خوږو خبرو، ظرافتو نو او لطایفو، ادبي حکایاتو او اشعارو استفادې کوي خور ا لږ د ي اوهېڅ په حساب کښې نه راځي.

دلته غرض له ادب او ادباؤ څخه یواځې شعر اوشاعران نه دي بلکه هغه اشخاص دي چې دوخت او حا ل له مقتضا سره سم له خپل ادبي اقتدار، له خپلو اوضاعو او حرکاتو، له خپلو خبرو او اظهاراتو کار اخیستلی شي اوکله کله مناسب بیتونه هم په ځینو مواردو کښې ویلی شی نو ددغه راز تطبیقي ادب خاوندان که څه هم بیسواده وي او څه نه شي لیکلی ادبي رجا ل او د ادب خاوندان بلل کېږي، دغه راز ادبأ تاسې د شعراؤ په تذکرو او جرایدو یامجلو کښې مه لټوئ بلکه په مجلسو او محافلو لارو او کوڅو، کوروکلي کښې یې وګورئ چې څومره ډېراو څومره موفق دي.

که چېرې شعر و ادب ډېوه وبولو او شاعرانو ته ددغې ډېوې سوي پتنګان ووایو، ویلی یې شو مګر کوم اشخاص چې ددغې ډېوې په رڼا کښې ناست دي، او ادبي محفل یې جوړکړی کله دشمع په نسبت اوکله دپتنګ په نسبت ښه ښه بیتونه وایي او په مخکښې ورته کتاب وکباب دواړه ایښي وي دا هماغه ادبأ دي چې له شعراو ادبه ګټه او استفاده کوي.

هرچاته به پخپل کوروکلي کښې ځیني کسان معلوم وي چې هغوئ په خلقو کښې نفوذ او تاثیر لري او دغه نفوذ د دوی له ادبي اقتداره پیداشوی وي څوک چې له خلقو سره په خوږه ژبه خبرې کوي، پخپل مقصد اومطلب هر څوک ښه پوهولی شي.

د خپلې مدعا لپاره ادبي دلایل چې په عامه طبقه بلکه په خواصو هم ډېر تاثیر لري پیداکولی شي هغه هرګوره په جامعه کښې مقبولیت لري او په ادبي مهارت باندې عزت، ثروت، شخصیت، ښه شهرت، هرڅه ګټلی شي ځکه چې ادب زموږ په ژونداو حیات حاکمیت لري او په دغو خوږو پسې هر څوک هڅه کوي.

کله چې موږ خپه یواو خپګان راپیښ شوی وي، یاکوم مصیبت اوبد بختي راغلی وي نو په ادبي وېناؤ خپله تسلي کوو او په شعرونو خپل غم غلطوو ، په دغسی احوالو کښې که په یو داسې صحبت او مجلس کښې ګډون وکړو چې هلته لطایف او ظرافتونه وي یاڅوک دغم او مصیبت، صبرو استقامت په نسبت شعرونه وایي او راز راز حکایتونه کوي ضرور هغه پخوانی حا ل نه پاته کیږي اوپه وضعیت کښې تغیر راځي که چېرې کوم دښادۍ مجلس وي او ددوه تنو دپخلا کولو او نږدې کولو دپاره کوم مجلس منعقد شوی وي هلته هم ادبي منطق اوادبي استدلال دخوشالۍ شعرونه ډېر کارکوي، که ددوه تنو څه جګړه او دعوه وي نوهم په ادبي براهینو او شواهدو ښې ښې فیصلې کېږي. دغه راز حیاتي جریانات چې په نظر کښې ونیسو ویلی شو چې ادب زموږ هغه ملګری دی چې په غم او ښادۍ کښې راسره دی او یوه خوږه یارانه راسره لري. کله چې تیاره او تورتم له هرې خوا زموږ په ژوند احاطه وکړي او دعلم وعقل رڼا مغلوبه شي همدغه ادب دی چې د امید کړکۍ راته خلاصوي او د رڼا زېری راکوي په همدغو مره وینا هم دادب تعریف نه تمامیږي باید ووایو چې ادب په جګړواو دعوو کښې شاهداو حکم هم دی ځکه چې په اکثرو مجالسو کښې چې یو ه خبره دڅو تنو په قضاوت فیصله کیږي هلته ادب اوادبي اقتدار ډېر ډېر کومکونه کوي که خبره دوایرو ته ولاړه شي په هغه ځای کښې هم ادب لارلري او هرڅوک یې له تاثیر لاندې راځي. له دغسې محالفو او مجالسو چې تېرشو او خرابات ته ننوزو هلته هم دغه دېوهانو او صوفیانو اشنا (شعروادب) له رندانو سره ډېرې پټې اوښکاره خبرې لري اوپوره محرم معلومیږي مګر عجیبه لاداده چې دغه د بزم او بزمیانو همنشین دخطابو په ممبرونو هم دربیږي او په مکتبو او مدرسو کښې داخلاقو درس هم ورکوي . کله چې دوطن اوملیت دناموس ساتلو وخت راشي بیا داسې سندرې وایي چې دتوریالیو او ننګیالو وینې په جوش راځي او ځانونه اورته غورځوي دا ځکه چې شعرو ادب دحیات په هره خواکښې کارلري اوحصر و اختصاص نه قبلوي، هرشاعر چې ګوری په یوه شعر کښې به ځان یوراز ښیي اوپه بل کښې به بل شان معلومیږي. همدغه سبب دی چې ځینې کسان دشاعر معنی په (متلون المزاج) باندې کوي او وایي چې شاعر هغه څوک دی چې دخپلو احساساتو تابع وي او هرڅه یې چې په زړه وګرځي هغه وایي.

رښتیا وایي شاعران خپل احساسات اوعواطف نه شي پټولی او ارومرو یې خلکو ته په شعر کښې ښکاره کوي مګر داتعریف یوازې دشاعردپاره نه دی او هرانسان همدغسې شی دی هرڅوک چې تاسې ګورئ دخپل احساساتو لږ او ډېر تابع دی ا و له خپل زړه څخه ترجماني کوي خو دنورو خلکو خبرې باد وړي او دشاعرپاتې کیږي ځکه دمزاج په تلون یوازې دی یادیږي اوبل چاته څوک ګوته نه نیسي. که چېري همدغه سړی چې شاعر په دغه صفت پېژني خپل ځانته وګوري او هېرزړی نه وي پوه به شي چې انسان په ټولو اوقاتو کښې یو راز نه وي او په ډېرو شیانو کښې یې فکر یو راز او بل راز کیږي ډېرځله په کوم مجلس کښې په کومه موضوع بحث کیږي او راز راز مختلف ومخالف نظریات او دلیلونه راوړل کیږي چې د اکثرو اشخاصو فکرونه هم ورسره اوړي را اوړي او خیالونه بل راز کیږي. ډېر اشخاص شته چې یوه ورځ یوه سړي ته ښه وایي بله ورځ یې بدبولي، یووخت دیوې مفکورې طرفداروي بل وخت دبلې کله چې څوک دده احساسات او جذبات راوېښ کړي بل شان شي چې په طبعي احوالو کښې هغسې نه وي له ځانه سره یو ډول فکر کوي او په جمیعت کښې بل ډول، دیوه کتاب اوبل کتاب په کتلو ډېر فرق په کښې راځي اوواقعات وحوادث بېخې بل شی ورځنې جوړوي نوکه څوک خپل نفسي احوا ل او روحي کیفیات په نظرکښې ونیسي ارومرو به اقرارو کړي چې زه پرون بل څوک وم نن بل څوک یم سبابه بل څوک شم، په محراب وممبر کښې یو راز جلوې کوم اوپه کور وخلوت کښې بل شان کارونه لرم. نو دا خوی یوازې دشاعر نه دی دډېرو دی. هرانسان کله له دنیانه مرورشي اواخرت په خوب ویني کله بیا ددنیا یوه شیبه عیش اوعشرت له جنتونو سره نه برابر وي.

انسان په ډېرو احوالو کښې داحساسي اوادبي اغېزو تابع وي اوکله له تعقل او تفکر څخه کار اخلي ځکه چې ژوندون داکثریت په اعتبار ادبي دی نه عقلاني، ادب او احساس دزماني اومکاني اغیزو او حواد ثو له تاثېر لاندې وي او تعقل هم دغو اغېزو اوتاثېراتو ته غاړه ایښي ده نو هر کله چې ژوند دمختلفو احوالو نوم دی اوشعر دشاعر د ژوندون هنداره

ده ضرور به کله اخلاقي کبرې او کله به عشقي رنګ پيدا کوي. يووخت به پکښې دننګ وغيرت خبرې وي بل وخت به ننګ وغيرت په ډېرو و لي، نو هېڅ تعجب نشته که خوشحا ل خان يو وخت وايي:

مخ دهغو تورشه چې پې مينې نفساني دی
يوه مينه باقي ده نورې کل مينې فاني دی
مکره دنفس نغوته د هوا په لورې مه ځه
واړه دنفس چارې شيطاني ، نه رحماني دی
کردبدو مکره بدکاران دبدو کرکا
هرچه نيکوکار دی دنيکۍ پـه د هقاني دی

وخورې خملې پاخې نه دې فکرنه دې ذکر
ته څه سړی نه پې دا خويونه حيواني دی
مه اوسه بې ذکره هميشه اوسه په فکر
ذکر فکر واړه دزړه کاردی روحاني دی
ډير خلق ناپوه دي چې يې ډارنه شي له مرګه
خاندي هوسيږي په څه خوښ په ناداني دی

همدغه واعظ په بل وخت کښې د نفساني مينو او خواهشاتو له اثرلاندې راځي او په ښکاره نارې وهي چې خوله بې راکړه.
ياوايي:

مست يم مې پرست يم هميشه اياغ په دست يم

يوساعت چې ځي رابانديې غم دی بې اياغه

تل هوا هوس کړه تر اوله يوپه لس کړه

ستا له غمه څه دي که زه ولاړم له فراغه

مګرپه دې ويلو بې هم تنده نه ماتيږي اوپه ډېرو صريحو الفاظو د هغه جهان سفر هم قبلوي خودلاس برېدو خبره ده نوهر کله چې انسان همدغسې شی دی چې کله طاعت کوي کله ګناه اوهېڅ انسان داسې نه شي کيدای چې دنفس له خواهشاتو چورلاس واخلي ياشپه او ورځ په لهو و لعب مصروف شي او هېڅکله ورته دمړينې فکر پيدانه شي، شعر هم نه بشيره اخلاقي کېږي او نه بيخې شهواني کيدی شي نوکه خوک په دې باب کښې شاعر ملامتوي بايد مطلق انسان ملامت کړي چې ولې کله داسې اوکله هغسې وي ياپه بل عبارت هم داکوي هم هغه که چېرې شاعر هم دنورو غوندې ټګ يا هوښيار شي چې دزړه خبرې اوخپل تمايل پټ کړي ژوند بې يو راز او نغمه بې بل رازوي په شعرکښې به هرګوره دغه خونداو کيف پاته نه شي ځکه چې شعر خو د همدې لامله په زړونو تاثير کوي چې د زړه خبرې دي او له حيات سره موافقت لري په همدغه وجه شعر او ادب دتاثير او اغېزې په لحاظ له علم او فلسفې نه ميدان وړی دی او

هغه کسان چې ادبي اوخطابي اقتدار لري او دخپل ادبي استدلال اوادبي سحر په اثر دخلقو په احساساتو لوبې کوي په هغوکسانو غلبه مومي چې دخلکو عقلي اقناع ته توجه لري او له علمي براهینو کاراخلي دهمدې لامله داجتماعیاتو یو لوی عالم، ګوستاولوبون وایي:
که غواړې چې یو جمعیت له خپل تاثیرلاندې راولې نو هرڅه چې ورته وایې په تاکیدي ډول یې وایه او په ډېر حرارت یې مکرر کوه! صحیح براهین اومثبت حقایق پرېږده او له علمي او منطقي جد ول څخه کارمه اخله، له هغو حرکاتو اوتمثیلونو ډېر کاراخله چې حواس له تاثیرلاندې راولي. مجازي عبارات، جالب نظر تشبیهات، ساحرانه کلمات لکه حریت، وطن، وروروالی، علم، حقیقت، مساوات ډېر ډېر وایه! پخپلو خبروکښې د خلقو خواهشات له نظر لاندې نیسه نه عقلونه.
دګوستاولوبون له دې څو خبرو په معلومه شوی وي چې دادب تاثیرپه خلقو باندې له علم او تعقل نه زیات دی اوصحیح براهین یامثبت حقایق دومره اثرنه لري لکه چې مجازي عبارات او جالب نظرتشبیهات یې لري.
که موږ پخپله هم په حیات کښې دقت وکړو راته معلومېږي چې ادبي تعبیرات اوادبي براهین په رښتیا ډېرقوي دي او دغه راز ادبي رجا ل چې لکه ګوستا لوبون د جمعیتو نو دمتاثرکولو په چل پوه شوي دي او د خپلې وینا په ادبي جاذبه یا د خپلو اوضاعو او حرکاتو په مرسته په خلکو تاثیر اچولی شي هغه که لیکونکي وي او که نه وي، پخپله شعر وایي او که دنوروله اشعاروکار اخلي په جامعه کې نفوذ پیداکوي اوله علمي او عملي رجالو څخه بر کښېني.
دغه راز اشخاص چې مثالونو ښودلو ته یې ضرورت نشته پرېږدئ او یوازې هغه شاعران په نظرکښې ونیسئ، چې پخپلو اشعارو یې له پادشاهانو او لو یو خلقو څخه ډېر انعامونه اخستي دي او ډېر قدرونه یې لیدلي دي. د دوی شمیر هم دومره زیات دی چې لکه خزانهٔ عامره یولوی کتاب پرې ډک دی اوځوتنه یې دلته یادوو:
امیرخسرو: دې شاعر له ډېرو پادشاهانو او لویو خلکو څخه بخششونه لیدلی چې دهٔولو بیان او ږدېږي. یوه صله یې چې له سلطان قطب الدین څخه اخستی ده هغه د یوه هاتي (فیل) په تول سره او سپین وو.
فرخي سیستاني: په یوه قصیده له امیرابوا لمظفر ناصرالدین طغاني څخه چې دبلخ حاکم و، دوه څلوېښت اسونه په جایزه کښې واخیستل.
فطرتي کشمیري: په دوه بیتوله اکبر پادشاه څخه دوولس زره روپۍ انعام واخیست.
سید ذوالفقار شرواني ته په یوه مدحیه قصیده یوه وزیر ۷ خرواره وریښم ورکړه.
دانشي مشهدي ته شهزاد ه داراشکوه په دې یوه بیت:

تاک راسرسبزکن ای ابرنیسان دربهار
قطره تا می میتواندشد چراګوهر شود

یولک روپۍ وبخښلې.
حیاتی کاشی: ده ته جهانګیرپادشاه دتغلق نامې په یوه مبحث باندې دده په تول سره او سپین ورکړه.
ارزقی وایي: چې طغانشاه سلجوقي کومه ورځ د تختهٔ نرد لوبه کوله مګرلوبه یې ښه نه وه او ده ته دومره قهر ورغلی و چې هرساعت به یې توري ته لاس کاوه او دمجلس خلق ډېرپه ویره کښې وو په دې وخت کښې ارزقي یوه رباعي وویله چې دده له لوبې یې دحسن تعلیل په ډول ښه تعبیروکړ او دی پرې دومره خوشحاله شو چې پنځه سوه طلا یې وروبخښلې اولوبه کوونکي هم له خطره خلاص شول، رباعی داده:
ګرشـــاه ســـه شـــش خواســـت ســـه یـــک نقشـــی فتـــاد

تـــــــوظن نبـــــــری کـــــــه کعبتـــــــین داد نـــــــداد

شـــــــش چـــــــون نگریســـــــت حشـــــــمت حضـــــــرت شـــــــاه

از حشـــــــمت شـــــــاه روی برخـــــــاک نهـــــــاد

په دې رباعی کښې نه کومه فلسفه شته نه څه علم، فقط همدومره خبره ده چې طغانشاه کعبتین غورځوي چې شپږ خاله راووزي مګرتقدیر داسې پېښوي چې دشپږو خالو مخ د ځمکې لورته کېږي او درې خاله راوزي، څه چې پادشاه غواړي هغسې نه کېږي ځکه ده ته قهر ورځي او وضعیت یې بل راز کېږي ارزقي په دغه وخت کښې وایې هغه شپږ خاله چې شاه یې غواړی دشاه له هیبته مخ په خاورو ږدي او دده د حشمت احترام کوي، پادشاه لکه چې په هېڅ خپه شوی و، دغسې په هېڅ او خوشې خبره خوشحالېږي او هغه لاس چې توري ته یې وور بخشش ته یې اوږدوي.
دې خبرې ته څه ډېر تعجب مه کوئ انسان په همدغسې خبرو یو راز او بل راز کېږي اوادب دغسې ډېرې اغېزې لري. سلطان محمود هم کوم وخت په بل حا ل کښې و، او دایاز دڅڼو لنډولو حکم یې صادرکړ، چې دهغه څڼې لنډې شوې پخپل حکم ورته پښیما نتیا پیداشوه چې دا مې څه وکړه؟ او څه رانه وشوه؟ سلطان که څه هم ډېر ډېر کارونه کولی شو مګر هغه څڼې یې په هغه ساعت نه شوې اوږدولی او حسن و جما ل یې بېرته ژرنه شو راګرځولی، داپښیماني ورو ورو زیاتېده او دی یې دې حدته ورساوه چې په مجلس کښې هېچا خبرې نه شوې کولی. پوهان او هوښیاران حیران وو چې څه وکړي، عقل او منطق په دې وخت کښې څه کارنه شوکولی او داغم یې له شعره په بل شی نه سړېده. دېتولو سترګې عنصري ته اوښتې اوهغه څه چې په سلطانانو هم اثر او غلبه لري دعنصري په برخه وه، نو هغه راغی او دارباعي یې وویله:

ګرعیـــــــب ســـــــر زلـــــــف بـــــــت از کاســـــــتن اســـــــت

چـــــــه جـــــــای بغـــــــم نشســـــــتن وخاســـــــتن اســـــــت

وقـــــــت طـــــــرب ونشـــــــاط ومـــــــی خواســـــــتن اســـــــت

کاراســـــــتن ســـــــرو زپیـــــــر اســـــــتن اســـــــت

ددې رباعی په ویلو غم ورک شو او خوشحالی راغله سلطان دعنصري خوله درې ځله له جواهرو ډکه کړه. که ځوک دې رباعي ته دکوم حقیقت یاد تعقل په سترګه ګوري هېڅ به په نظر ورشي او وایي به چې په دې کښې نوڅه دي؟ مګر دا هم دشعر لوی قوت دی چې هېڅ په کښې نه وي هم یولوی سلطان له خپل اثر لاندې راولي او په ډېر وجواهرو ځان خرڅوي.
دیوه بل پادشاه نقل کوي چې خپلې عملې ته یې وویل:
سبابه فلانکي ځای ته دښکارلپاره ځو مګر هرڅوک که دمخه تللی و سرېې دو هلو دی، سبا چې پادشاه له خپلې عملې سره روان شو ګوري چې یوسړی دمخه روان دی او ښکارته ځي پادشاه په ډېر قهر وویل ته نه پې خبر چې ماپرون څه

ويلي وو اوستا سزا څه ده؟ سړی شاعرو اوپوه شو چې بې له شعره بل هېڅوک دپادشاهانو د قهر وعتاب ځواب نه شي ويلی نوبې دابيت ووايه:

مـــــــن آن ســــــــتارۀ صـــــــبحم کــــــــه از طريــــــــق ادب

هميشــــــــــه پيشــــــــرو آفتــــــــاب مـــــــــى باشـــــــم

دابيت نه ؤيخې اوبه وې چې د قهر و غضب په اور توبې شوې اوعتاب په لطف ومرحمت بدل شو.

دغه راز ادبي اغېزې اوس هم شته مګر په بل رنګ، اوس هم که څوک چا ته په دغسې خبرو سمدلاسه جواهراو طلا نه ورکوي نو په زړه کښې خو ځای ورکوي او څوورځې پس بې په غير مستقيم ډو ل تاثيرات څرګندېږي. اوس هم موږ ملتفت نه يو کنه هر څوک ترېوه حده د خوږو خبرو او ادبي تعبيراتو له اثرلاندې راځي او ددغسې کسانو قدر کوي.

يوه ورځ چا حکايت کاوه چې زه وروسته له څه مودې مسافرت نه خپل کوروکلي ته راغلم او تقديراً په دواړو سترګو غومبسو وچيچلم نو څوک به چې ليدو ته راتله ورته به ويل کيده چې صحت بې ښه نه دی او دراتلو ياکښينا ستلو توان بې نشته، بله ورځ يو آشنا راغی چې دخواږه صحبت خاوند و او دهغه دخوږو خبرو خاطرات مانه وو هېر کړي.

نوهر څه مې چې وکړه دهغه له صحبته مې زړه صبر نه شو کړای او په پټو سترګو بې مجلس ته ورغلم. هغه چې زه په دې حا ل وليدم راته بې وويل: ډېره موده نه وې راغلی ددې ځای غومبسې هم درپسې خپه شوې وې او په سترګو بې شکل کړې! که سړی فکر وکړي دا خبره کوم حقيقت نه لري اونه دغومبسو له زړونه څوک خبر دی چې موږ ولې چيچي، اود څه دپاره داکارکوي؟ مګر ادبي تعبيرات که څه هم واقعيت په کښې نه وي خو اثرپه کښې وي او ويلی شو چې ددغه سړي ليده به هم په دغسې حا ل کښې د همدغه راز خبرو په اثرکښې وو او په حقيقت کښې همدغه خبره دليدو واسطه شوه.

دې راز خبروته بايدسړی په بې اعتنايۍ ونه ګوري ځکه چې موږ هريوبه مجلسونو کښې په همدغسې خبروهم خوشحالېږو او هم قانع کېږو چې که څوک ورته دعلم او علمي استدلال په عينکو ګوري دقناعت وړبه نه وي مګر څوک په کښې له قضاوت او حکمت نه کارنه اخلي اوپه پټو سترګو بې مني.

مشهوره ده چې کو م وخت شيخ بوعلي سېنا دبوسعيد ابوالخير په مجلس کښې ناست و او څوک راغی چې سرمې خوږېږي، هغه بې په دمولو شروع وکړه بوعلي سيناپه خنداشو، بوسعيد ابوالخير ترې پوښتنه وکړه چې ولې خاندې؟ ده وويل چې دسردرد ښايي چې دصفر اپه اثروي نودم بې څه چاره کولی شي؟ سعيدابولخير ورته يوه سخته خبره له خولې وايسته چې شيخ ډېرخپه اومتاثر شواو بيابې ورته وويل په تاغونډې يو لوی حکيم باندې يوه ادنی کلمه دومره تاثير کوي نو په دې سړي به ولې اسما الله اثرنه کوي شيخ چوپ شه او ددې خبرې په جواب کښې بې هېڅ ونه شوويلی سړی چې دبوسعيد ابوالخير په خبره کښې غورکوي پوهېږي چې ده له ادبي استدلال څخه کار اخستی مګربوعلي غونډې يولوی سړی پرې قانع شوی او دسعيد ابوالخير په نسبت بې ويلی دی: هغه څه چې زه پرې پوهېږم دی بېويني.

په دې کښې څه شک نشته چې دمونه ډېر تاثيرلري او ډېر خلق پرې سمدلاسه جوړېږي مګردغه دليل دعلم ومنطق په لحاظ دبحث ډېر مجا ل لري خوادبي دلايل بې بحثه منل کېږي او هغه جدل چې په علمي براهينو کښې کېږي دلته نه کېږي.

خطابي مقام داامتياز پيداکړی چې څوک به يې دخبرو ترديد نه کوي او هر څه به يې اوري په شعر او ادب کښې ډېرې خبرې شته چې څوک يې دعلم ومنطق له مخې اثبات نه شي کولی مګر ددې لامله چې منکر اومعترض نه لري نو سړی ورته مسلمات ويلی شي.

درحمان بابا دابيت:

بـــــادچې ســــــتا پـــــه زلفـــــو بانـــــدی نيـــــت دپريشـــــانۍ کـــــړ

ځکـــــه پـــــې ګردونـــــه دجهـــــان واړه پـــــه ســـــردي

دواقعيت او حقيقت په لحاظ هماغسې خبره ده لکه دغومبسو چيچلو په نسبت چې د مخه تېره شوه ځکه چې دلته هم د باد په سر د جهان ګردونه کيدل ددې دپاره چې زلفې پريشانوي دشاعر يو تصوردی چې دی به يې هم په زړه کښې نه مني مګر درحمان بابا ديوان به په زرهاو تنو لوستی وي او هېڅ فکربه ورته ددې خبرې په ترديد کښې نه وي پيداشوی ځکه چې ادبي لذت يې سړی دغسې سوداګانوته نه پرېږدي. په يوه بيت کښې خوشحا ل خان خټک هم خپلې معشوقې ته وايي:

پـــــه مـــــلال کاتـــــه عاشـــــقان وژنـــــې

ســـــتا پـــــه ســـــترګو کښـــــې چـــــړې دي دقصـــــاب

مګر هېڅوک نه وايي چې په سترګوکښې خو چړې نه ځائېږي او که په سترګو کښې چړې وي نو چې عاشقان وژني خوسترګې به هم ړندې کړي، دابيت سره له دغه اعتراض چې هېڅوک يې نه شي کولی او نه يې کـوي په اوريدونکو تاثير کوي او دانتخاب وړ ورته ښکاري. ددې سبب همدادی چې شعرو ادب بيل ځای لري او څوک ورته په هغه سترګه نه ګوري چې نورو خبروته ګوري.

په شعرکښې لکه چې خوشحا ل ويلي:

کـــــه پـــــه نظـــــم کښـــــې کارګـــــه اوتېـــــوس راوړې

هـــــم دزرونـــــو پـــــه ښـــــکارګرځي لکـــــه بـــــاز

تېوسان او کارغان دبازانو کارکوي بلکه باز زرونه نه شي وړلی او دوی زرونه وړي.

په کومو خبرو کښې چې دادب مالګه ګډه شي هغه په هر چاا‌ثر کوي او هرڅوک يې خوښوي. وايي چې د(هارون الرشيد) دوه زامن وو، چې يوپرې ډېرګران و اوبل لږ، چارو ځنې دسبب اوعلت پوښتنه وکړه، پادشاه دهغه مخکښې خپل ناګران زوی راوغوښت، هلته څودانې مسواکونه هم پراته وو، نو خپل دغه زوی ته يې وويل چې داڅه دي؟ هغه وويل:

((مساويک)) يعنې مسواکونه، دی يې رخصت کړاو خپل ګران زوی يې راوباله له هغه نه يې چې تپوس وکړ هغه دا جمع استعما ل نه کړه ځکه چې دې جملې سره يې التباس درلود چې سړی چاته په عربی ووايي چې ستا مساوي يعنې کاف په کښې خطابي شي او اضافي ترکيب شي.

نو خپل مقصد بې په بل راز اداکړ او وېې ویل چې مفرد یې مسواک دی پادشاه هغه سړی ته وویل چې اوس خوبه ددواړو په فرق پوه شوی یې. له دې واقعې اودې جواب څخه معلومېږي چې دپادشاه یو زوی ادیب ؤ، او په ادبي دقایقو له هغه بل نه ښه پوهیده ځکه ورته ګران و.

وګورئ! ادب اوادبي خبرې په زامنوکښې هم فرق راولي او دپلار په نظرکښې هم یو زوی له بل څخه ښه کوي.

له کوم با ادبه سړي نه چا پوښتنه وکړه چې ته لوی یې که فلانکی؟ ده په ځواب کښې وویل چې زما کلونه له هغه نه زیات دي او داسې یې ونه ویل چې زه تر هغه لوی یم ځکه چې ځانته لوی ویل ورته مناسب نه ښکارېده.

داخبره البته څه علمي اوفلسفي قیمت نه لري مګر پخپل ادبي قیمت په کتابونو کښې ژوندۍ پاته شوه او دزمانې باد یو نه وړله.

په یوه ښه سړي چا څو اعتراضه وکړه او ورته یې وویل چې انګورخو پاک اوحلال دي او دانګورو اوبه هم پاکې دي نوشراب ولې ناپاک اونجس دی؟ بل داچې سړی که څه په سترګو نهویني نو څه پوهېږي چې هغه شته (غرض یې له خدای څخه انکارو) دریم اعتراض یې داو، چې کارونه خو ټول تقدیر کوي او هرڅه چې چاته مقرر وي هغه رسیږي نو یوسړی ولې دچاپه وژلو قصاص کیږي او ملامتیږي؟ دښه سړي په مخکښې یوه خښته پرته وه هغه یې را وا خیسته او دی یې پرې وویشت، سړی ولاړه عرض یې وکړ او د هغه وخت حاکم دی راو غوښت چې که تا د ده جواب نه شو ویلی نوپه خښته دې ولې ویشته او ولې دې ژوبلاوه؟

ښه سړی ورته وویل ماخونو رڅه نه دي کړي او دده ددرې واړو سوالونو ځواب مې ورکړی دی.

دی وایي انګور او دانګورو اوبه پاکې دي نوشراب ولې مرداردي، ما دی یوه کړه چې دغه خښته خو له خاورو او اوبو جوړه شوه که دی څوک په خاوراو یاپه اوبو وولي نه ژوبلېږي، که خاورې اواوبه یوځای کړي اوخته شي نوپه ختّه هم څوک نه دي ژوبل شوي مګر چې لمرته یې کېږدي او وچه شي نو بیاسړی ژوبلوي. بل دی وایي چې کارونه خو ټول تقدیر کوي نو یوسړی ولې په بل ملامتېږي؟ دده ژوبلیده خو هم دتقدیر کار و دی ولې زما دلاسه عرض او شکایت کوي. دا چې وایي څه چې سړی په سترګو نهویني هغه نشته نو دغه دردچې دی ورځنې فریاد کوي دا خوهم څوک په سترګونه ویني.

په دې خبرو حاکم هم قانع شو او عارض هم نور څه ونه شوه ویلی، مګرچې سړی ګوري دا ځو ابونه ادبي دي او دغه ښه سړی که دعلم و فلسفې په اساس ورسره بحث کړی وای ښایي چې هغه یې دومره ژرنه وای قانع کړی اونه یې ځان دغسې په اسانه خلاص کړی وای.

یوه بل چاقصه کوله چې زه یوه ورځ دیوه حاکم په حضور کښې ناست وم چې یوسړی راغی او د چاله لاسه یې په سرخاورې باد کړې، حاکم ته دده عرض بې اساسه معلوم شو چې دی دروغ وایي او په نا حقه عرضونه کوي نو حکم یې وکړ چې وهئ یې! سړي چې په مخ څپېړې وخورې بیا راوړاندې شواوویې ویل: حاکم صاحب!

تــــــاچې پـــــــه مـــــــــخ څپېـــــــــړه راکـــــــړه

لـــــه اوښـــــکو ډکـــــې ســــــترګې چاتـــــه واړومــــــه

ددې لنډۍ په اوریدو د حاکم وضعیت اوفکر بدل شو او امرېې وکړ چې دده په عرض کښې دې غوراو تحقیق وشي.

د ادب تاثير په اسلامي فقه او ديني احکامو کښي

ادب او ادبي فنون خو د هرعلم اوهرې پوهې لپاره يوه ښه وسيله ده او بشر په علم ومعرفت کښې اصلي او اساسي برخه لري مګر په ديني احکامو او مسايلو کښې يې دومره تاثير وينو چې ټوله فقه راته يو ادبي استنباط معلوميږي.
که چېرې داسلام علماؤ ادبي قوانين نه واى کشف کړى او په ادبي اجتهاداتو نه واى موفق شوي هېڅکله به څوک دقران کريم په اسرارو او معانيو نه وو پوه شوي او دغه موجوده تفاسيربه ميدان ته نه وو راوتلي. د قرآن اعجاز او فصاحت و بلاغت به چا ته نه و معلوم، اسلامي فقه به نه وه تدوين شوې، فرايض او واجبات به له مستحباتو او مباحاتو چانه و بيل کړى، هغه اوامر چې يوازې اباحت ترې معلوميږي او هغه امرونه چې دوجوب لپاره دي دواړه به يوراز ګڼل کيده او د ډېرو حقايقو په مخ به پرده پرته وه.
همدغه ادبي اصو ل او قوانين دي چې خلک يې د خداى دکتاب په فصاحت وبلاغت وپوهول او دخداى احکام يې وروښودل، د اصول الفقه، اصول البيان، اصول البلاغت، فقه اللغه اوصرفي و نحوي مسايلو په مرسته يې معنا ته لاره پيداکړه او د فکر و اجتهاد خاوندان پيداشو ل.
هرکله چې زموږ ديني کتاب (قرآن کريم) دفصاحت او بلاعت له حيثه داعجاز حدته رسيدلى او زموږ ښکلى رسول(ص) هم افصح العرب بلل کيږي نو ددغسې کتاب او دغه راز پيغمبريه وينا پوره پوهېدل ډېره ادبي پوهه غواړي او هر څومره چې څوک د ادب په دقايقو زيات پوه شي هغومره دقرآن په ارشاداتو اوعباراتو، دلالتونو او اقتضاآتو ښه پوهيږي. اوپه نبوي احاديثو کښې بصيرت پيداکوي، که موږ اصو ل الفقه په غور وګورو بې له ادبي مسايلو چې په نصوصو پورې تعلق او اختصاص لري بل شى نه دى، که چيرې ددين امامان له عربي لغت او ادب سره پوره نه واى اشنا دغه صحيح اجتهادونه به نه وشوى؟
په اصول الفقه کښې دشرعي احکامو پېژندل په څلورو تقسيمو پورې اړه لري:
اول تقسيم: دلفظ په اعتبار دى دصيغې او لغت له حيثه چې اقسام يې دادي: خاص، عام، مشترک، مأول، داتقسيم دکلمې په اصل وضع پورې تعلق لري.
دوهم تقسيم: دمعنا دظهور اوخفا په اعتبار دى چې هر يو (ظهور- خفا) څلور څلور قسمونه لري.
دظهور اقسام : ظا هر، نص، مفسر، محکم .
دخفا اقسام: خفى، مشکل، مجمل، متشابه.
دريم تقسيم: دلفظ داستعما ل په اعتبار دى اواقسام يې دادي:
حقيقت، مجاز، صريح، کنايه.
څلورم تقسيم: دمراد او مقصد پېژندلو په اعتبار دى چې قسمونه يې دادي:
عبارت دنص، اشارت دنص، دلالت دنص، اقتضاٴ دنص (١).
لومړى اودريم تقسيم په کلمه پورې تعلق لري او دوهم وڅلورم په کلام پورې. وروسته تردغو تقسيماتو اوس دمثا ل په ډول د ځينو اقسامو تاثير اواغيزه په فقه او احکامو کښې داختصار په ډو ل ښيو:

---

(١) هرکله چې ددغوټولو اقسامو تفصيل زښت ډېر اوږدېږي اوپه دغسې ضمني بحث کې نشي راتلاى نوله بسط و تفصيل څخه يې صرفنظر وشو.

حقیقت او مجاز

حقیقت په درې ډوله دی: متعذر حقیقت، مهجور حقیقت، متعارف حقیقت، که چیرې دیوه لفظ حقیقي معنی متعذر ه یا مهجوره وي دټولو په اتفاق مجاز مراد ېږي نه حقیقت.

نوکه یوسړی قسم وخوري چې زه به دفلانکي کره قدم کښېږدم او بیا د هغه کاله ته په آس سپورننوزي قسم پرې اوړي، که څه هم حقیقتاً پې قدم نه دی ایښی که چیرې له دروازې نه قدم دننه کړي او بې له دېنه چې ننوزي هغه کره قدم کښېږدي قسم پرې نه اوړي که څه هم حقیقتاً پې قدم ورکره ایښی دی، ځکه چې دلته له قدم ایښودلونه مجازي معنی مرادېږي چې ننوتل دی نه قدم ایښودل نو حقیقت دلته عرفاًمهجوردی.

همدغه شان په دې حدیث کښې: «لاتبیعو الدرهم بالدرهمین ولاالصاع بالصاعین» چې یوه روپۍ په دوو روپو او یوه پیمانه په دوو پیمانو خرڅول منع شویدي. دپیمانې حقیقي معنی متروکه ده او غرض ورځنې دیوې پیمانې او دوه پیمانو غله ده، نوکه څوک دلرګی یاد کوم بل شي یوه کونډۍ اوکاسه په دوو باندې خرڅوی سود او ربا ورته نه ویل کېږي ځکه چې له یوه لفظه څخه په یوه حا ل کښې حقیقي او مجازي دواړه معناوي نه مرادېږي.

که یولفظ مستعمل حقیقت لري اوپه مقابل کښې پې متعارف مجازنه وي موجود دټولو په اتفاق حقیقت مراد دی نه مجاز، اوکه متعارف مجازهم وي نو امام ابو حنیفه (رح) وایي چې حقیقت اولی دی او دامام محمد اوابو یوسف په نزد دمجاز په عموم باندې عمل کېږي.

ددوی اختلاف هلته معلومېږي چې یوسړی قسم یاد کړي چې زه دغه غنم نه خورم اوبیاپې نیني یاډوډۍ وخوری نو دامام ابو حفیفه په نزد دنینو په خوراک حانث کېږي او د ډوډۍ په خوړلو نه حانث کېږي ځکه چې نیني مستعمل حقیقت دی او ډوډۍ متعارف مجاز دی نودی حقیقت ته په مجاز باندې ترجیح ورکوي مګر د هغو دوو نورو امامانو په نزد د دواړو په خوراک دمجاز دعموم په ډو ل حانث کېږي.

صریح او کنایه

صریح هغه لفظ دی چې معنی پې څرګنده او ښکاره وي او کنایه هغه کلمه ده چې معناپې څه قدرته پټه وي، د فقه په احکامو کښې دادوه لفظونه ډېرفرق لري، که صریح الفاظ د چاله خولې ووزي لکه طلاق او عتاق که دټوکه په قسم وي او که په زړه کښې پې کوم بل مطلب نیولی وي هم خپل کار کوي او طلاق یا عتاق واقع کېږي اونیت ته هېڅ ضرورت نشته، مګر په کنایاتو کښې نیت یا د حا ل دلالت ضروردی، که یوسړی په غلا (سرقه) یا زنا اقرارو کړي نو د دې لامله چې دا الفاظ صریح دي په حدکېږي یعنې دغلا په اقرار پې که له لسو روپو کمه نه وي لاس غوڅېږي اوپه دې بل اقرار په درو کېږي یاسنګسار ېږي مګر که دزنا د کلمې په عوض جماع ووایي یا دغلا اوسرقې په ځای (مثلا) و وایي چې ما د ده ما ل اخیستی دی نو حد نه لازمېږي او لاس نه غسېږي ځکه چې جماع د هسې یو ځای کیدو معنی هم لری او اخستل هم ډېر ډولونه لري او احتما ل لري چې په بیع به پې ورنه اخستی وي:

ظاهر، نص، مفسر، محکم

هغه کلام چې مرادېې ښکاره وي اوتامل اوپوښتنې ته په کښې حاجت نه وي او له صيغې څخه مطلب اومراد معلومېږي ظاهر ورته ويل کيږي اونص هغه وي چې له ظاهر نه په کښې وضاحت زيات وي.

که څوک ووايي: ماته چې دکلي خلك راغله نواحمد مې ولید. دلته دکلي د خلکوراتګ يوه ظاهره خبره ده چې څه خفا نه لري، مګر داحمد ليدل نص بلل کيږي ځکه چې دلته علاوه دمعنی په ښکاره والی دکلام سوق هم د احمد دليدلو خواته دی او خبره اصلاً دهمدغه مطلب دپاره روانه شوېده. مفسر هغه کلام دی چې له نص نه هم پکښې زيات وضاحت وي او دتاويل وتخصيص احتمال پکښې هېڅ نه وي موجود،لکه دا آيت ((فسجد الملٰکة کلهم اجمعون)) په دې ايت کښې دملايکو سجده کول ظاهر بلل کيږي مګر د آدم عليه السلام تعظيم بيانول پکښې اصلي مقصد دی.

هرکله چې ((فسجد الملٰکة)) وويل شو ه دااحتما ل پيداشو چې ټولو ملايکو به سجده کړی وي اوکه ځينو؟ ځکه چې دجمع اطلاق په درې تنو او دوو باندې لا هم کله کله کيږي بل دا احتما ل هم و چې هرې ملکې به يوازې ورته سجده کړی وي که ټولو به يوځای سرپه ځمکه ايښي وي؟ چې کلهم اجمعون وويل شوه دغه احتمالات رفع شوه او کلام مفسر شو. (۱)

که چېرې ددغو درې قسمو (ظاهر، نص، مفسر) يو له بله تعارض پيښ شي نو مفسر په نص او نص په ظاهر قوي دی لکه په دې دو و آياتو کښې:

(واحل لکم ماوراٴذالکم ان تبتغو ابا موالکم) (فانکحواماطاب لکم من النسامثنی وثلث ورباع) چې په لومړی ايت کښې له محرماتو چې په ايت کښې دمخه ذکر شوی دی دنورو ښځو رواوالی هرڅو چې وي بې د عدد له تعينه ترې معلومېږي، او دوهم ايت له څلورو نه زياتې نه رواکوي، نو دلته ددواړو آياتو مقابله راغله مګر ددې لامله چې دوهم نص اولومړی ظاهردی داحکم په هغه زور ورشو او له څلورو نه تجاوزنه دی روا.

داستثنا بحث

د دين دمجتهد ينو اکثر مذهبي اختلافات په ادبي اختلاف مبنی وي چې يوله دغسې اختلافونو څخه داستثنا بحث دی، په دې بحث کښې دامام اعظم (ابو حنيفه) او امام شافعي رحمة الله عليهما ترمنځ اختلاف دی.

امام اعظم صاحب وايي که يوسړی اقرارو کړي چې په مابانديې دفلانکي سل روپۍ دي مګر لس کمې نو داکلام په حقيقت کښې داسې دی لکه چې ده ويلي دي دفلانکي پرمابانديې نوي روپۍ دي يعنی لکه چې په لسو باندې بېخي له اصله اقرار نه وي شوی اماشافعي صاحب وايي چې نه، ده يوځل په سلو اقرار کړی وروسته يې لس د جګړې اومعارضې په ډو ل ترينه کمې کړی.

---

(۱) هرکله چې په حکم کې له مفسر نه زيات وضاحت نه وي او يوازې دهمدې له امله ورته محکم وايي چې دمنسو خيدلو احتمال پکی نشته اوحکم يې ټينګ دی او وروسته درسول(ص) له وفاته ټول مفسر ايتو نه محکم بلل کيږي ځکه چې دمنسو خيدواحتما ل رفع شو نو دمحکم له تفصيل څخه صرفنظر شو.

دا اختلاف ښايي چې ځينو کسانوته لکه يوه لفظي نزاع داسې ښکاره شي مګر په شرعي احکامو او د قرآن کريم په تفسير کښې د خل اوتاثير لري.
شافعي (رح) وايي که موږ استثنا داسې وګڼو لکه چې په مستثنی ښځی اقرارنه وي شوی نو دتوحيد دکلمې (لااله الا الله) معنی به داسې شي چې نور خدايان نشته يعنې دنورو خدايانو نفی به بې معنی شي او اثبات به پکښې رانه شي مګرکه مستثنی دمعارضې په ډول له مستثنی منه څخه جلاکړو معنی به بې داسې شي: نورخدايان نشته مګر يوخدای شته، نو هم به نفی شي او هم به اثبات شي. امام اعظم صاحب په ځواب کښې وايي چې په کلمه توحيد کښے مقصد دنورو خدايانو نفی ده ځکه چې دخدای په وجود خومشرکان هم قايل دي مګر شريکان ورسره پيداکوي او که موږ په استثنا کښې په معارضه قايل شو چې لومړی په ټولو حکم وکړو بيا مستثنی ورځنې وباسو نوپه دی آيت کښې ((فلبث فيهم الف سنة الاخمسين عاماً)) چې خدای پاک فرمايي: نوح عليه السلام پخپل قوم کښې پنځو س کم زر کاله تېرکړه که اول په زرو کالو حکم وکړو او بيا پنځوس ترينه وباسو دخدای په کلام کښې به کذب راشي نعوذبا لله منها.
همدغه داستثنا په مساله کښې يوبل ځای هم دا دواړه امامان اختلاف لري که يو سړی ووايي چې په ماباندې زر روپۍ داحمد دي زر د محمود دي زر د زيد دي مګر سل کمې. امام شافعي صاحب وايې چې د هريو ه څخه سل روپۍ کمېږي او ټولو ته په نهو نهو سوو روپو اقرار دی يعنې لکه شرط چې له هريوه معطوف سره تعلق پيداکوي دغسې استثنا هم ده. مګر امام اعظم صاحب وايي چې سل روپۍ يوازې له وروستۍ سړي څخه کمېږي او شرط او استثنا يو له بله فرق لري، ځکه چې که دشرط په ډول سړی ووايي زه به يوه مياشت روژې ونيسم يوځل به پسه خيرات کړم يو ځل به قرآن ختم کړم که فلانکی راغی نو شرط له درې واړو جملو سره تعلق پيداکوي مګر استثنا هغسې نه ده او بيل حکم لري دابحث ددوئ ترمينځ دعربي ادب په لحاظ ډېر دقيق نکات لري چې نوربحث پکښې دطوالت موجب ګرځي.

لغوي تدقيق

لغوي تدقيق هم په ديني احکامو کښې ډېر تاثير کړی دی چې د نمونې په ډو ل يې داڅو مثالونه ښيو:
په دې آيت کښې ((ولاتقل لهمااف)) چې خدای پاک د مور و پلار په حق کښې (اف) ويل منع کړه دلغوي تدقيق خاوندان په دې پوه شو ل چې له دې کلمې څخه غرض اذی او ضرردی، ځکه چې دامعنی په دې لغت کښې پرته ده او اهل لغت پرې پو هېږي نو ددغه لغت په تقاضا په همدغه ايت دمور و پلار وهل اوړټل هم منع شو ل. ځکه چې په دې کښې اذی اوضررلا زيات دی. مګر که په کوم قوم کښې داف کلمه دخوشحالتيا لپاره استعمالېږي او څه ضرريه کښې نه وي نو بيا اف ويل څه ګناه نه لري.
په عربي کښې د لحم کلمه چې په پښتو يې غوښه بولي له التحام څخه مشتقه ده څوک چې په دغه ژبه کښې دلغوي ذوق خاونددی هغه پوهېږي چې په دی کلمه کښې دشدت او قوت معنی پرته ده چې هغه معنی دکب (ماهي) په غوښه کښې نشته نوکه څوک قسم وخوري چې زه لحم (١) نه خورم اوبيا کب وخوري قسم پرې نه اوړي ځکه چې دې ته دلغوي تدقيق په لحاظ لحم نه ويل کېږي (٢).

---

(١) هرکله چې په پښتوکی داتدقيق ماته نه دې معلوم چې کب ته غوښه وايي که نه ، نوپه مثال کې مې عينا دلحم کلمه استعمال کړه او غوښه مې ونه بله، په دغس موارد دوکی پښتو مثالونه ځکه نشو راوړلی چې دا احتهادی مسايل دی او اجتهاداوس په دينی مسايلو کې منع دی.
(٢)سره له دی چې په قرآن کرم کې کب ته لحماطريا ويل شوې دې .

همدغه شان که کوم عرب ووايي چې زه فاکهه نه خورم اوبیا انګور خوري، ده فاکهه چې مور ورته میوه وایو نه ده خوړلی ځکه چې په عربي کښې فاکهه دخوراک هغوشیانوته وايي چې تلذذ په کښې وي او غذانه وي نو ددې لامله چې په انګور کښې غذائیت شته له فاکهې څخه د لغوي تحقیق په لحاظ وزي.

فقهي مسالې له ادبي مسايلو بیان او معاني یانورو ادبي علومو اوفنونو سره داسې تاوې راتاوې دي چې ځوک يې یو له بله نه شي بیلولی او د همدغسې قوي ارتباط په اثرکښې ویلی شو چې داسلامی فقهې زیاته برخه له هغو ادبي تدقیقاتو راوتلې ده چې د دین امامانو او عالمانو په عربي لغت او ادب کښې کړي دي.

که څوک غواړي چې د خدای په کلام پوه شي، په فقه کښې بصیرت پیداکړي او دا حکامو فلسفه ورمعلومه شي باید ادیب شي اوپه ادبي دقایقو وپو هیږي. په کلماتو کښې عام وخاص، مشترک و موؤ ل، حقیقت ومجاز، صریح وکنایه وپیژني، دکلام سیاق وسباق، دظهور اوخفا مراتب ورمعلوم شي. د نص په عبارت او اشارت دلالت و اقتضا پوه شي او په استعاراتو کښې بینايي پیداکړي همدغه سب دی چې له دیني پوهې سره ادبي پوهه هم تړلې ده او یو بینا فقیه هېڅکله له ادب او ادبي علومو نه شي مستغني کیدای، که دغه احتیاج او دغه تلازم په تفصیل سره وښودل شي یو کتاب پرې ډکیږي او په دغسې فصل یا باب کښې نه ځائیږي ځکه په همدغومره لږ بحث اکتفا کوم.

دابن زبعرى داعتراض ځواب:

ددې آیت په استناد «انکم وماتعبدون حصب جهنم» ابن زبعرى داعتراض په ډول درسول الله صلي الله علیه وسلم په حضور کښې وویل:

چې عیسی (ع) او عزیر(ع) ته خو هم عبادت شوی د ی نو دوئ به هم په اورسوځي؟ رسول الله (ص) ورته په جواب کښې وویل: «ما اجهلک بلغة قومک »یعنې ولې د خپل قوم په ژبه نه پوهیږې او د دې امتیازنه شې کولی چې (ما) په(ماتعبدون) کښې دغیر ذوی العقولو لپاره استعمالیږي او دذوی العقو لو لپاره په ژبه کښې (من) استعمالیږي نو دلته غرض بوتان او اصنام دي.

وګورئ په دې ځای کښې زموږ پیغمبرددې اعتراض ځواب د ادب په اصولو او د لغت دتدقیق په اساس څنګه ښه ورکړی دی اوپه دغسې ادبي دقایقو پوهیدل دقرآن په لحاظ څومره ضروردي. دغه راز ادبي پوهه سړی له ډېرو بېځایه لغزشونو او نا پوهی څخه ژغوري.

په دې ډول ډېر ادبي مسائل شته چې د دیني او شرعي احکامو په معرفت کښې ډېره اغېزه لري اومعلومیږي چې د ډېرو دیني مسایلو نیلې اوربښې وربورې تړلي دي.

دادب بڼه او ګاڼه

په یوه ادبي کلام اوشعرکښې دوه ډوله ښکلیتوب وینو چې یو دادب په معنوي او حقیقي پیکر اوصورت کښې ځا ی لري بل يې په لباس او زیور کښې، دادوه جماله باید یو له بله وپیژندل شي او هریو د خپل قیمت په لحاظ اهمیت ولري، ځینې اشخاص ښایي چې یوازې په رنګینو الفاظو او دکلام په اقسامو باندې لوېي کول ادب وبولي مګر دادب بنا د معنوي اساس په لحاظ په نورو شیانو ولاړه ده چې عواطف او احساسات، خیا ل اوتمثیل يې بولي. پخوانیو ادباؤ اود ادب مبصر ینو او منقدینو د ادب لپاره څه احکام او اصو ل مقرر کړي دي چې باید کلمات او دکماتو ترکیب له هغو مقرراتو سره سم وي او کلام هم د دوئ دموضوعه اصولو په قرار د بیان وبدیع په زیور او ګاڼه ښایسته شي.

په دې کښې هېڅ شک نشته چې دا شیان دکلام په محاسنو کښې تاثیر لري او څوک چې په ادب باندې بحث کوي او ادبي خصایص بیانوي ضرور به په دغو ادبي اصولو او احکامو هم بحث کوي مګر حقیقي ادب داوسنی پوهانو په

نظرکښې بل شی دی او څه چې پخوانو ورته په ډېر ه اعتنا او مقصودي نظرکتل دوئ ورته د اداتو او ادو اتو په نظرګوري.
اوس خلک دادب ذاتیاتو او ذاتي خصایصو ته ډېر ا همیت ورکوي او پخوا دادب حلیه اوګاڼه ډېره له نظرلاندې وه، که څوک داوسنی اوپخوانی ادب فرق داسلوب په ضعف او متانت باندې کوي دا فرق صحیح نه دی ځکه چې په دواړو کښې ضعف او متانت پیداکولی شو. ددې دوو ډولو ادب صحیح فرق دادی چې هغه څه چې په پخوانۍ ادب کښې غایه وه اوس واسطه ګڼل کېږي. یعنې هغه لفظي او معنوي صنایع چې په قدیم ادب کښې دغاېې په حیث لیدل کیده اوس د واسطې حیثیت لري او په ادب کښې نسبت پخواته دکایناتو او حیات خفایا او دقایق په وسیع اواصلي نظرکتل کېږي.
څه ادبي فنون او ادبي مسایل چې په بیان وبدیع اومعاني کښې ورڅخه بحث کېږي هغه ټو ل دفصاحت اوبلا غت له عنوان لاندې راځي او همدغه دوه شیه اصلي او اساسي بلل کېږي.

فصاحت

د ظهور او څرګندوالی په معنی دی او هره کلمه یاکلام چې مطلب او معنا یې ښکاره وي فصیحه کلمه او فصیح کلام ورته ویلی شو. د دغسې کلام ویونکي ته هم فصیح ویل کېږي یعنې فصاحت یوصفت دی چې کلمه، کلام، متکلم درې واړه پرې ستایلی شو. دکلمې فصاحت دادی چې غیر مانو سه او له لغوي قیاسه مخالفه نه وي او حروف یې هم تنافر و نه لري. نوکومه کلمه چې په ژبه کښې مانوسه نه وي او استعما ل یې نادروي لکه: بژه کیدل غیر فصیحه کلمه ورته ویلی شو. همدغه شان (واخانئ) (وکانئ) د (واخلئ) او (وکړئ) په ځای ددې لامله چې لغوي او صرفي قانونه مخالفت لري غیر فصیح الفاظ دي. د حروفو تنافر اوثقل په صحیح ذوق معلومېږي او کوم معین قانون ورته نه شو ټاکلی.
د کلام فصاحت دادی چې له فصیحو کلما تو یې ترکیب راغلی وي او دغه ترکیب هم په نحوي قانون برابر وي او څه ضعف و نقصان یې په تالیف کښې نه وي یعنې لکه چې دکلمې په فصاحت کښې له صرفي او لغوي قانون سره مطابقت لازم دی دغسې په کلام کښې هم دنحوي قانون مراعات ضروردی.
که چیرې کوم کلام په ترکیب او تالیف کښې څه نقصان ولري یاېې کومه کلمه په مقصود ي معنی واضح دلالت نه کوي نو په کلام کښې تعقید پیداکېږي اومعنی یې مبهمه کېږي یعنې د فصیح کلام له تعریفه وزي.
دفصیح کلام په تعریف کښې ځینې داټکی هم زیاتوي چې باید بې فایدې تکرار په کښې نه وي.

بلاغت

دبلاغت لغوي معنی آخرو انتها ته رسیدل دی نوکه څوک پخپل عبارت او خپله وینا د خپل مقصد اومراد کنه او انتهایي حد ته ورسېږي دا هم بلاغت بلل کېږي او دادب په اصطلاح همدغه دبلاغت معنی ده.
بلاغت دکلام او متکلم صفت کیدی شي مګریوې کلمې ته بلیغه کلمه نه ویل کېږي دفصاحت اوبلاغت بل فرق دادی چې دفصاحت رجع لفظ ته ده او د بلاغت معنی ته. په هربلیغ کلام کښې ارومرو فصاحت موجود وي او بې فصا حته یوه کلام ته بلیغ نه شو ویلی مګر بلاغت له فصاحت سره نه دی تړلی اوبې بلاغته هم فصاحت موجود یدلی شي او دا دواړه د بسیط او مرکب مثا ل لري یالکه جنس او نوعه داسې دي.
د بلاغت په تعریف کښې ویل شوي دي چې بلاغت دیوه کلام مطابقت دی له مقتضای حا ل سره، یعنې هغه کلام چې له محل او موقع د مخاطب او ویونکی له حا ل سره سم او مناسب وي هغه بلیغ کلام دی. ددې لامله چې

دفصاحت او بلاغت بحث دډېرو ادبي فنونو په بحث کښې شامل دی اومستقل کتاب غواړي او په دې باب کښې څه ليکل شوي هم دي. نو دغه د ادب دګاڼې برخه (ادبي فنون اوصنايع) پرېږدو او د ادب په بڼه او اصلي وجود څه خبرې کوو.
اوسني اديبان او ادب ځيرونکي په ادب کښې اصلي اوجوهري شيان لکه چې د مخه وويل شو دعواطف او احساسات تخيل او تمثيل ګڼي او د شعر او ادب تاثير او اغيزه هم په همدغو شيانوکښې ګوري نه په صنايعو کښې.

عواطف

عاطفه هغه دا خلي قوه ده چې په نفس کښې تاثير لري او نفسو نه متاثرکوي مګر دا هم بايد ووايو چې ټول هغه شيان چې په نفس اثر کوي حقيقي ادب بې نه شو بللی ځکه چې ځينې شاعران او خطيبان چې عمومی اميا ل ورمعلوم دي د عوامو په شعور لوبې کوي او د ځينو کلماتو په استعما ل لکه: وطنيت، مليت، قومي لوړتيا....د دوئ احساسات راوينبوي او متاثر کوي يې، مګر دا تاثر د آني اقتضاآتو تابع وي نو چې هغه اقتضا آت بل راز شي ددوئ وينا بيا هېڅ قيمت نه لري او فی الحاله له اعتباره لوېږي، دغه راز عواطفو چې يو ټينګ حقيقي اساس نه لري د بليغ ادب مميزه نه شي کيدای نو په عواطفو کښې څوشيه ضرور دي چې دلته پرې بحث کوو:

دعواطفو صدق

دعاطفې صدق دادی چې عاطفه يو حقيقي اساس ولري او د شاعر دزړه غږ وي. که په يو ه شعرکښې داشی نه وي نو ساړه تشبيهات، پيکه توصيفونه، تکلفي مبالغې څه تاثير نه لري او ذوق ورځنې نفرت کوي.
بليغ اوعالي ادب لکه چې ځينې کسان ګومان کوي په وهم اوکذب نه دي بنا، بلکه دعواطفو په صدق مبنی دي. که تاسې يوغزل راوا خلئ چې شاعرپه کښې دزړه په شعور د جما ل لوړومدارجو ته رسيدلی وي او دعاطفې صداقت په کښې وي او له يوه بل غزل سره يې مقايسه کړی چې په تکلف اوتصنع جوړشوی اوله مبالغو نه ډک وي رښتيانی عواطف په کښې نه وي او محض لفاظي وي درته معلومه به شي چې دتاثير په لحاظ د ځمکې اواسمان قدر فرق لري.
دځينو عروضي شاعرانو ځينې اشعار چې د ادبي صنعتونو، تشبيهاتو او استعارو زور په کښې ليده شي او له مبالغو نه ډک وي هغوملي سندرو قدرته خوند اوتاثير نه لري چې بې علمه شاعرانو جوړې کړي او ډېرې ساده وي ځکه چې په دې راز سندروکښې يوه صادقه مينه، يورښتيا نی جوش او عواطف موجودوي چې په زړونو اثر کوي.
دمثا ل په ډول دا دو ه نمونې وګورئ:
لومړی نمونه چې له صنعت او تشبيه په کښې کار اخستل شوی:

(۱)

روغ بـــه نـــه شــم بـــې وصـــاله راشـــه کښـــېنه

شـــه خبـــر زمالـــه حالـــه راشـــه کښـــېنه

اخر کړیدی فرار رم سرشتانو

دوحشت په خوی غزاله راشه کښېنه

په مراد دعندلیب بې وفا ګله!

جلوه ګرشوي پس له کاله راشه کښېنه

زه آرام لکه بسمل په پرهار مومم

دخپل یارشام و هلاله راشه کښېنه

نازکی دیار دي طبع کړه موزونه

ای شیدا نازکخیاله راشه کښېنه

دوهمه نمونه دملي سندرې یوه ټوټه:

نن زما دپاره ته امیل په غاړه راځه

له هوسه غورځوه لستوني دواړه راځه

په کالوچې ځان سنبا ل کړې زینت ناکه شې

ته له نورو نجونزیاته ښیوه ناکه شې

دعاشقولړمانه له ره قصابه شې

چې برجل له ره راځې لمنې نغاړه راځه

نن زما دپاره ته امیل په غاړه راځه

له هوسه..

چـــــېـ برجــــــل لـــــــره راځـــــــې عـــــالم خبرکــــــه تــــــه
پـــــه زلفـــــانو ورتــــــه پـــــورې مښـــــک عنبـــــر کــــــه تــــــه
یــــو ځلـــــي خوپــــــه عجــــــم ځــــان برابـــــر کــــــه تــــــه
چـــــې مــــــوزي کـــــــره شـــــوې بنــــــده ژاړه ژاړه راځــــــه
نــــن زمــــا دپـــــاره تـــــه امیــــل پـــــه غـــــاړه راځــــه
له هوسه..

وګورئ ! په دې دوه نمونوکښې یوه ارزو او یو هوس لیدل کیږي. په لومړی نمونه کښې شاعر خپلې معشوقې ته وایي چې راشه کښېنه او په دوهمه نمونه کښې ورته وایې چې امیل په غاړه او په ډېر هوس راځه! مګر دوهم اواز چې دزړه غږ دی ډېر خوږلګي او یو بل شان اثر لري.

لومړی شاعرله خپلې ناز کخیالي کاراخلي او خپلې محبوبې ته رم سرشته غزا ل، بې وفا ګل، د خمو ابرو اوشهلاسترګو لرونکی اوشام وهلال وایي او خپله ځان ورته بسمل معرفي کوي. مګر سر ه له دې ټولو تشبیهاتو اواستعارو بې له دې نه چې ووایو په دې شعر کښې یو مړاوی بې روحه جما ل پروت دی نور به څه ووایو.

په دوهم شعرکښې چې یوه ربنتیانۍ ارزو او حقیقي عاطفه مو جوده ده او له ساختګي خبرونه کارنه دی اخستل شوی لکه هر څه چې زړه غوښتی دی هغه ویل شوی، شعریو مستي او جذابیت پیداکړی او په عواطفو کښې تحریک پیداکوي.

یوشاعر باید په دې پوه شي چې شعر اوغزل دزړه له ارزو اواحساسه داثر اقتباس کوي نه له ادبي صنایعو ، او هماغه شعرپه زړونو ډېر ه اغیزه کوي چې له زړه راوتلی وي نو باید سړی زړه دشعر ماخذ وګڼي او له احساساتو او عواطفو، قلبي تمایلاتو او ربنتیا نیو جذباتو پکښې کارواخلي. په دې صورت کښې نو تشبیه او استعاره ، تخیل و تمثیل هم روح پیدا کوي او په ادبي صنعتونو کښې هم یو حقیقي کیف پیدا کیږي. مګرکه سړی په شعر کښې یوازې ادبي فنون استخدام کړي او بې له کوم قلبي تاثره رنګین الفاظ پیداکوي اوسره نښلوي یې، نظم به جوړشي، فن وصنعت به پکښې وي مګر دزړه متحسس کولو او دبدیعي احساساتو دتحریک قوت به پکښې نه وي.

همدغه ټکي ته «سرفلیپ سیدنی» پرېوتی دی چې وایي: ماغوښتل چې له خپل ربنتیانی عشق نه یو غزل جوړکړم او خپل ټول رنځونه پکښې ځای کړم ګوندې زما په عزیز اشنا اثر وکړي او زړه سوی پکښې پیداکاندي، په دې فکر راپاڅېدم څه بدیعي صنایع چې ذوق خوښول هغه مې مطالعه کړه، کتابونه مې ولټول چې څه ښکلي کلمات او تعبیرات پیدا کړم کلمات په ډېر تکلیف پیداکیدل اوهره کلمه دذوق انتخاب ته اړه وه. بدیعي صنعت چې دفطرت مولود و د دقت اومطالعې په مخکښې یې ځای نه درلوده، دنورو بحرونه او اوزان او دموسیقي څپې ماته نااشنا ایسېدې چې کتل مې زما طبعې دفصیحې وینا توان نه درلود اوسرېې دعاجزۍ په میدان کښېښود، قلم مې په غاښ کړاو شونډی مې له قهره ووچیچلې په دغه وخت کښې راته ذوق وویل:

لیونیه خپل زړه ته رجوع وکړه او هرڅه چې وایي هغه لیکه! ددې نوموړي شاعر له وینا څخه هم پوره معلومیږي چې شعرد زړه غږ دی او بی له ضمیره بل ماخذ نه لري. که څوك ورپسې کتابونه لټوي چې ښکلي کلمات او تعبیرات پیدا کړي بې له دې نه چې قلم په غاښ کړي او شونډې وچیچي نورڅه لاس ته نه ورځي. مګرکه زړه ته مراجعه وکړي او دزړه دوینا ریکارډ ثبت کړی، هغه چې هرڅه وي ساده خبرې وي که تشبیهات اواستعارې وي په دواړو حالونو کښې ورته شعرویلی شو او تاثیر پکښې وینو.

دمثا ل په ډول یو څو نور شعرونه هم وکورئ چې په ځینو کښې ادبي فنون دومره ډېرنشته اویوازې دهمدې لامله چې دزړه ناري دي په زړه اثر کوي مګر ځینې نورچې څه قدر ته په تکلف او دصنعت په زور جوړشوي، ښایست لري خو دلبري او دلربایي نه لري.

لومړی قسم شعرونه:

(۱)

پـــه ســــرولبانودې پیــــزوان وهــــي ټالونـــه کنـــه

زلفـــــــــې جالونـــــــــه کنـــــــــه

ســــترګې دې تــــورې جلـــــی   زلفـــې سمســـــورې جلـــی

ســـتاپه تنـــدي کښـــې عجـــب خونـــد کاشـــنه خالونـــه کنـــه

زلفـــــــــې جالونـــــــــه کنـــــــــه

وخـــت دبهــــار دی جلـــی   وطـــن ګلـــزار دی جلـــی

راځـــــه چـــــې دواړه دباغچووکړوســـــــیلونه کنـــــه

زلفـــــــــې جالونـــــــــه کنـــــــــه

بـــې تـــامې تـــاب وي کلـــه   پـــه ماکښـــې آب وي کلـــه

مـــا پـــه شـــاکړی ســـتا غمونـــه غرونـــه کنـــه

زلفـــــــــې جالونـــــــــه کنـــــــــه

دباره خان خبرې   دورمرجان خبرې

زما دشعر نه قربان شه نور شعرونه کنه

زلفې جالونه کنه

(باره خان)

(۲)

چپې مې په زړه ځې دغم داسې داسې

ژوندون مې کړ تنګ ستاستم داسې داسې

نه پاتې مجنون، نه فرهاد نه شیرین شه

فنا شو په عشق کښې عالم داسې داسې

سیلاب مې داوښکو په مخ ځې همیش

بهیږي له سترګومي نم داسې داسې

مین دې د دریم ای ماه جبینې

کړیږم مدام خورم قسم داسې داسې

غماز مې پریبا سې دغم په خندق کښې

زه غواړم مدام ستا کرم داسې داسې

نوروزه! مشال دعمل ځانته بل کړه

شته ځای دخطر په تورتم داسې داسې

(نوروز)

(۳)

مسته په خنداد جینکو په مخکښې میره ځي
خیال یې په چانشته دی دټول مالت کجیره ځي

مسته چې منګی په تندي کښیږدي نیغه نیغه ځي
مخکښې شي له نجونو ګودر غاړې ته بیدریغه ځي
واړه عاشقان یې له دنیا څخه بې تیغه ځي
دالکه کوتره له دې ټولو هواګیره ځي

مه کوه خونکارې دومره کبرپه خوارانو ته
رحم کرم بویه په بې وزلو عاشقانوته
مه اخله ازار د کباب شوو پتنګانوته
ودې سوم په شمع سرې لمبې مې دضمیره ځي

وه دنجونومیرې ته لاځومره لوی دماغ لرې
زه دبڼ طوطي یم ته دسروګلونو باغ لرې
تاته کتی نه شم په تندی کښې بل چراغ لرې
نجونې دمالت واړه داستا د وروسته ځیره ځي

وخت دپسرلی دی وطن ټول دګل په خیر شنه

سخت ساعت دژمي دهر چاله زړګی هېرشنه

وری چي بلبل و دګلاب په پرخه سېرشنه

نن دباغ په لوري هغه ستا اشنا خانمیره ځي

(خان میر)

دوهم قسم اشعارچي دصنعت په زور جوړ شوي:

(۱)

خط په مخ دصنم راغی که میاشت ګیر شو و په هاله کښي

دایي غاښ په خوله کښي زیب کاکه ژاله شوه په لاله کښي

هسي رنګ سحر جادو کاپه نظر دشهلا سترګو

نه یي سیال په هند کښي شته دی نه ثاني په بنګاله کښي

لکه ونښلي مرغی چي په سست دام دسلولومو

هسي زه پریشانو زلفو، کښي ایستم په کشاله کښي

دازماله غمه شین زره پکښي خیال دیار دلبو

هسي رنګ زیب وزینت کالکه می په شنه پیاله کښي

ماویل عین ګنه ګل دی دغنچي په لمن نغښتی

که مي کوت یوګل اندام ویروت په سبزه دوشاله کښي

سرترپایه تیغ دهجرلکه نی سوری کړم

ځکه یم مدام داهسې په فریادو په ناله کښې

که یار غواړې هومره ژاړه څودر ځې عبدالحمیده

داپه داچې درمونده شي په دریاب نه په ناله کښې

(حمید)

(۲)

دا حسینه پري مسته په خواراغله

که ومځکې ته سپوږمۍ دسماراغله

په رونبوب زما داوښو شبنم نه دی

غنچې خوله چې دګل رخ په خنداراغله

دجنون زنځیر مې پریووت وګردن ته

چې په زړه مې ستا دزلفوسوداراغله

چې دې تیغ دغمزې واچاوه وخنګ ته

زه هغه ساعت شوم پوه چې قضاراغله

په ژړا به مې لمن لنده وي دپېره

که خرګنده مې په سترګو شهاراغله

خانکل ګل دمضمون تول ترهسې حدکړ

چې بلبله دفارسي په ژړا راغله

(خانکل)

(۳)

داپه خوب کښې رانښکاره شو د دلبر مخ
که په ابرکښې ښکاره شو دقمر مخ

چې یې ولیده داستا جوهر دغاښو
پټ له شرمه پخپل آب کښې کړ ګوهر مخ

له حیادې غټ ومخ ته کتی نه شم
کله لید په خورو سترګو شي دنمر مخ

راپه یاد چې دې دسرو شونډو خواږه کړم
ټکوم لکه مګس عبث خپل سر مخ

قلندر دمبر اهلته عاشق بوله
که یې ونیو ستابانوته دتېر مخ

(قلندر)

له دې دوه ډوله اشعارو څخه به معلومه شوی وی چې ځینې شاعران د ځینو اشعارو په جوړولو کښې لکه صنعتګران فکر کوي چې یوه کلمه له یوه ځایه بله له بل ځایه را پیداکړي او پیوندېي کاندي نو وروسته تر ډېرو لیمونو او کوشیرونو یونظم جوړشي چې تکلف اوصنعت په کښې له ورامعلوم وي او لکه چې یو شاعر وایي:

هرکه سخن رابسخن ضم کند
قطره ای ازخون جګرکم کند

دامنظومه هم په ډېرې جګرخونۍ او ډېرو فکرونو جوړه شوې وي نو دغسې شاعرته لکه چې خوا جه حافظ وایي:
صنعتګراست اما طبع روان ندارد.
صنعتګرویلی شو مګر درواني طبع خاوند یې نه شوبللی.

ځینې نورشاعران داسې وي چې دوئ ته د جما ل یا حقیقت پلوشه په یوه شي کښې ځان ښکاره کړی یایوبل نفسي اوقوي عامل پیداشي نو عواطف او احساسات په جوش راشي او بې له څه بندش او تا مله دزړه الهامات په خوله راځي، دا راز اشعار ساده وي او که رنګین په اوریدو نکو اثر کوي بلکه اثر نه چې سحر و جادو وي، دغه راز شعرونه لکه چې په ملي سندروکښې وینو د دیوان د خاوندانو په اشعاروکښې یې هم ډیرې نمونې مومو او د رحمان بابا او حمید، د خوشحا ل او عبدالقادر، علیخان او ډیرو نورو شاعرانو په دیوانو کښې ډیر سوزان اوموثر شعرونه شته او د ا ځوک نه شي ویلی چې عروضي اشعار له صادقو احساساتو او عواطفو خالي دي.

په ملي سندروکښې هم کله کله ډیر تشبهات او استعارات وي مګرسړی پو هیږي چې په دې شعر کښې سلاست او رواني، جوش اومستي، عواطف او جذبات شته او د شاعر دزړه نغمه ده، د نمونې په ډو ل دا ځوبیته وګورئ:

یا تیك ستاپه جبین دی　　　یاسترګه دسباده
یا جام دچین ماچین دی　　　یاسپینه خوله زیباده

****

یا عطردګلانو　　　یاستا دمخ خولې دي
یاتورې دفولادو　　　یاسترګې دلیلې دي
یاکیف دی دشرابو　　　یا بنګ دبنګالې دی
یا هجر سخترین دی　　　یا تبه یا وبا ده

یاباغ دښکلوګلو　　　یا ستا ښکلی کاکل دی
آواز دی دبلبلو　　　یا زړه دحمید ګل دی
یا تیغ دغوځولو　　　یا ستا خوني چارګل دی
یادامرغ زرین دی　　　یا هغه محبوبا ده

(حمید ګل)

بې له دغسې ملي اشعارو چې په ملي او زانو کښې ویل شوي دي په عروضي اشعارو کښې هم ډیر ساده او بې تکلفه اشعارمومو چې دزړه له تاثیره پیداشوي او په زړه اثر کوي چې یوه نمونه یې داده:

سحر باده ! دآشنا په کوځه ورشه

زما دپاره پکښې وګرځه کوترشه

لوی وکم چې وي ټول ووینه په سترګو

په احوال سره ده ر یوه خبرشه

هریوه چې زماله حاله پوښتېدلې

په ژړا ورته په اوښکو کښې احمرشه

که خبرې زما د پاره درته وکړی

مخ راکوزکړه زما ولورې ته چېرشه

دنسیم په رپا دې ښه نه شي رحمیه!

ددلدار په لور پخپله قلندر شه

(عبدالرحیم هوتک)

بله نمونه:

راشه راشه ستا تر دواړو سترګو ځارشم

هم ترمخ دې پروانه غوندې نثارشم

دزړه ولې مې په تاپسې پرې کېږې

راته وګوره قربان دې تردیدرا شم

شیریني به دې دوصل هېره نه کړم

که هرڅوغربت زده او خوارو زار شم

چې دې خیال په زړه کښې رایشی دننه

اورمې واخلې په نارو اوپه کوکارشم

داختر په ورځ که مخ راته ښکاره کړي

قرباني به دې په مینه درخسار شم

جنتونــــــــــه پـــــــــه خاطرکلــــــــــه را درومــــــــــي

چـــې پـــه شـــوق ګـــډ ســـتاد حســـن پـــه ګلـــزار شـــم

ستاوصــــــا ل پــــــه بخــــــارا کښـــــــې رحـــــــيم بيامونـــــــد

صـــــــــدقه ترټولـــــــــــو څمکـــــــــو دبخـــــــــار شـــــــم

(عبدالرحيم هوتک)

دغه دوه ډوله شعرونه چې په يوه ډول کښې رښتياني عواطف وي اوپه بل کښې نه وي داسې مثا ل لري: لکه چې يوشاعر د خپلې محبوبې ياد خپل اولادپه مړينه کښې مرثيه جوړه کړي او يو بل شاعر دکوم لوی اومعتبر سړي په مرګ کښې دصلې او مکافات دپاره مرثيه وليکي او کوښښ وکړي چې ډير اوصاف وريپورې وتړي او ډير شعري صنعتونه پکښې ځای کاندي مګر هغه دزړه درد او رښتيا نی عاطفه چې په لومړنی مرثيه کښې وي په دې کښې نه وي. يعنې دوهمه مرثيه نورهر څه لري مګر دزړه رښتيانی تاثرنه لري او په پردي غم ژړا وي. نوداشعر هېڅکله هغسې نه شي کيدای او هغه مقام ته نه شي رسيدلی ځکه چې هغه روحي اتصا ل او رابطه چې په لومړي شعرکښې دمړي او شاعرترمينځ موجوده ده دلته نشته اوهمدغه شی حقيقي اوغير حقيقي ادب يوله بله بېلوي اوبېل بېل قيمت ورته ټاکي.

دعواطفو تجلي او ظهور

کله يوشاعر د ډير ښه تامل او فکر خاوندوي مګر دانه شي کولی چې نور خلک د خپلو افکارو او تاملاتو په ښه والي او ښايست متاثر کاندي ځکه چې دده عواطف که څه هم صدق په کښې وي مګر دتجلی او ظهور درجې ته نه وي رسيدلي. دلته تريوه حده دموضوع خصوصيت هم دخل لري. ځينې موضوعات دي چې عواطف پکښې لکه داورلمبه رڼاکوي اوناري طبيعت لري لکه وطنيت، حب، غم او داسې نور...... مګر ځينې موضوعات لکه فلسفي افکاراو اجتماعي نظريات يخ او ساړه وي چې په هغه اندازه تودوالی اوحرارت پکښې نه پيداکيږي، نو موږ دانه وايوچې يو اديب دې دغه راز موضوعات هم هغسې کړي او هغومره جذابيت اوهيجان دې پکښې پيداکاندي بلکه داوايو چې په کومه موضوع کښې چې دی داخليږي خومره چې کيدای شي خپل لوستونکي دې له تاثير لاندې راولي او ياپه دې کيږي چې خپل تاثر پوره او واضح وښودلی شي.

په همدغه برخه کښې اد يبان اوشاعران يوله بله فرق او تفاوت لري د ځينو عواطف ډير تېزاو بارزوي دځينو نه وي، په ځينو کښې شعري طبيعت قوي وي او په ځينو کښې ضعيف وي.

دوه تنه اديبان به وي چې په تاريخي رجالو کښې به په کوم يوه څه ليکي يو به يې لکه يو مورخ داسې تصوير کړي چې خپل دغه تاريخي نګارش ته به ادبي رنګ هم ورکړي، هغه بل به ورته په شعري سترګه وګوري او نفسيت به يې په نظرکښې ونيسي لکه چې په سيدجما ل الدين ډيرې مقالې او نظمونه وليکل شو ه چې په ځينو کښې ادبي خواته تمايل ليده کيږي او په ځينو کښې تاريخي خوا قوي ده او د هر چاشاعرانه مزاج په کښې خپل خصوصيت ښئی.

دعواطفوثبات اونه رالويده

ځينې ليكونكي اوشاعران وي چې عواطف بې ثبات او دوام نه لري يعنې ديوه مضمون او يوه شعر اغاز او انجام بې ډېر فرق لري او كلام بې له خپل حسن او خوږوالى څخه ابتدا ل او پيكه توب ته رالوېږي. يو بيت يا يوه مصرع بې ډېر ه ښه او موثره وي مګر بل بيت اوبله مصرع بې هغسې نه وي او په ويناكښې بې د ادبي قيمت په لحاظ لوړې ژورې تيټ وپاس موجود وي دلته مقصد دانه دى چې په ويناكښې دې له سره تراخره پورې يورنګ اويواهنګ موجودوي ځكه چې په دغه ډول يو رازوالى هم دبلا غت له اصولو مخالفه خبره ده اولكه چې دكلام رالويده او ټيټوالى عيب دى يوراز والى بې هم عيب دى او ملال راولي نوپه ليكونكى لازمه ده چې له يوه صورت نه بل صورت ته انتقا ل وكړي اوپخپل كلام كښې له تفنن څخه كار واخلي داكار البته په تغزلي اشعارو كښې اسان معلومېږي ځكه چې يو خو دا رازاشعار لنډوي بل پكښې ديوه مطلب ارتباط ساتل هم لازم نه وي مګر په قصايدوكښې ګران ښكاري.

خيا ل

وايي چې خيا ل يوه قوه ده چې غيرمرئي شيان او هغه شيان چې مشاهده بې نه شو كولى زموږله نظره تېروي مګر دا تعريف پوره نه دى اودغه راز معاني په يوه منطقي تعريف كښې راوړل كيږي هم نه.

نو وروسته به بې دبحث په ضمن كښې رنګونه او ډولونه څه نه څه وښيو، خيا ل په ادب كښې يو خاص مقام لري او په عواطفو كښې ډېر تاثير پيداكوي. كه فرضاً كله موږ يو خبر واورو چې په كوم ځاى كښې څه طوفان پېښ شوى چې دومره خلك مړه او دومره كورونه وران شوي دي دا خبره راباندې دومره اثرنه كوي لكه چې دغه حادثه دكوم اديب اوشاعر له قلمه په ادبي ډول رسم شي او له تخيل نه په كښې كاروا خستل شي.

ادبي خيا ل په درې ډوله دى:

(۱) مبتكر خيال:

دا هغه شى دى چې دانسان ادراكاتو ته يو نوى صورت وركوي او اكثر شاعران بې دتشبيه اواستعارې په ډو ل پخپل كلام كښې پيداكوي لكه د حميد دابيت:

دازمالـــــه غمـــــه شـــــين زره پكښـــــې خيـــــا ل ديـــــار دلبـــــو

هســـــې رنـــــګ زيـــــب وزينـــــت كالكـــــه مـــــې پـــــه شـــــنه پيالـــــه كښـــــې

مګر كه څوك دكلام په موضوع او اسلوب كښې دتخيل له ابتكار او نويتوبه كار واخيستلى شي نسبت هغه تخيل ته چې په تشبيه اواستعاره كښې وي زيات اهميت لري او د تخيل دغه راز بداعت ډېر لږ او نادر هم وي چې يو مثا ل بې ديوه انكليسي شاعر يوشعر دى چې ددنيا لوى لوى خلك دسعادت په طلب كښې په دې ډول تصويروي:

يوښاردى چې ديوالونه بې ډېرجګ او دروازه بې ډېر ه وړه اوتنګه ده، دانبار دسعادت ښاردى چې دجهان نوموړي او لوى لوى خلك ورپسې ګرځي، دې دروازې ته يو لوى حريبي سړى راځي چې ډېر هيوادونه بې فتح كړي دي اوپه

ډېرو دښمنو بې برې موندلې مګرد دې لامله چې عسکرې لباسونه او اسلحې بې په غاړه دی په دغه دروازه نه شي ننوتلی اوحیران درېږي.
وروسته ترده یولوی عالم له خپل علمي لباس اوغټوغټو تالیفاتو سره راځي او دی هم په دغه دروازه د خپل ځان د ځاییدو امکان نه ویني په ده پسې نور دسیاست او ما ل خاوندان رارسېږي او هریو دلته حیران درېږي چې څه وکړم په دې حا ل کښې یوه کوچنۍ جنۍ راپیداکېږي او په ډېرې خوشحالۍ په دغه دروازه ننوځي اوبیا څه شیبه وروسته بېرته راوځي دوئ ته وايي چې ولې ولاړ یاست؟ دوئ وايي دراوزه وړه ده او موږ نشوننوتلی، هغه وايي کالي او اسبابونه وغورځوئ اوننوزئ! دوئ یوبل ته ګوري او مترددکېږي مګر جینۍ اصرار کوي چې هلئ زرشئ چې ډېر عجیب ښاردی او هر څه په کښې شته په دې ډله کښې یوتن خپل کالي غورځوي اوننوځي هغه نورهم چې ده ته ګوري هر څه له ځانه لرې کوي او ښارته داخلېږي.
ددې شعر ښایست اوجما ل دتخیل له ابتکاره پیداشوی او دتخیل ابتکار په اصل مضمون او د بیان په اسلوب کښې ځای لري.
په پښتوکښې هم چاپه ارزو باندې څه لیکلی چې خلاصه یې داده:
هلته لرې دغره په لمن کښې دلمر پلوشو ته څه شی ځلیده، ماګومان کاوه چې کوم ډېر قیمتي څیزدی اوله کوم معدن څخه کومه قیمت بهادانه راوتلې ده په همدې ګومان ور روان شوم او ډېر خوشحاله وم چې هلته ورسیدم ګورم چې دښیښې یوه ماته ټوټه پرته ده او نور هېڅ نشته دا وه زما ارزو او دارزو آغاز اوانجام.

دلته هم په اصل موضوع کښې یوتخیلي ابتکار لیده شي.

(۲) مصور خیال:

څه شی چې یوادیب په سترګو ویني او پرې پوهېږي نو چې هغه د خپل خیا ل په مرسته تصویر کړي مصور خیا ل ورته وايي مثا ل یې دادی:
یوه سړې دشپې له مخې تبې کولې اوهره شپه به یې ترسبا پورې تبه وه چا ورځنې داحوا ل پوښتنه وکړه چې تبه دې څه وخت او څنګه وي؟ ده وویل یوه حیاناکه ښځه ده چې دشپې په توره پرده کښې زیارت ته راځي اوسبا دوخته بېرته ځي.

(۳) مفسر خیال:

کله چې کوم ادیب په یوه شي کښې څه روحي یا ادبي کیفیت حس کړي او له مادي مشاهداتو نه پټو اومعنوي مشاهداتوته انتقا ل وکړي لکه چې ځینې ادبا د یوه سیند یا یوه غره له لیدو ځنې، ځنې تاریخې واقعاتوته ولاړشي او دتیرو حواد ثو او زاړه عظمت تجلیات په کښې وګوري نو دامفسر خیا ل با له شي چې یو مثا ل یې دادی:

پــــه لمـــــن دتــــــورو غرونــــــو دخیبــــــر وادي راګیــــره

لکــه تــــور دیــــوان چـــې کښــېني لــــه پــري نــــه ګیــر چــاپیره

پت پنهان هره ذره کښې دخیبر خوني داستان دی

یو تاریخ پې په مخ لیک دی یو یاداشت دتېر دوران دی

ورو په ورو دغرونو خواکښې یوکاروان روان سفر کړي

دا را یاد مې په زړګی کښې دتېرشوي دور منظر کړي

یوه ورځ به چېري دلته دمحمودکاروان روان و

ګردغبار دده دفوج به رسیدلی ترآسمان و

دتکبیر ناري اوچتې اورېدلې دې جهان وې

ددې ملک ذرې به له دهشته په لړزان وې

په دې خاوره دي تېرشوي دبابر غوري فوجونه

ابدالي نادر راغلی پرې به فخر کړي داغرونه

سیدرسول (رسا)

وروسته تردې چې د خیا ل ډولو نه څه نه څه وښود ل شوه باید ووایو چې تخیل دشعر یوداسې عنصر او رکن دی چې که ووایو شعر په حقیقت کښې بې له تخیله بل شی نه دی هم ورسره ښایي. همدغه تخیل دی چې جهان او د جهان هره ذره شاعرته له نور عالمه په بل رازښئی چې کله یې له نمراو سپوږمۍ سره په خبرو راولي او لکه یې دګل په خندا، دشمع په ژړا، د نسیم په پیغامونو پوهوي، یووخت ورته ډک سیندونه لکه سراب بې آبه ښکاره کړي بل وخت ورته دیوه مظلوم څو قطرې اوښکې لکه یو سیلاب داسې وښئي. که دغه شاعرانه خیا ل له شاعر سره ملګری نه وي شاعر به هم لکه نور دغه جهان ته په عادي نظرګوري او هېڅ شی به پرې دومره اثرنه کوي. همدغه خیا ل دی چې شاعرته ډېرپټ او مرموز شیان ښکاره کوي اوهغه څه چې عوام بلکه خواص يې هم نه شي لیدای دی يې ویني او تعبیرونه ورځنې کوي همدغه تخیل دی چې شعر او فلسفه دواړه ترېنه پیداکېږي او په شاعرو فیلسوف دواړو کښې لیدل کېږي. کوم فلاسفه چې دابتکار و ایجاد قوت لري هغه ارومرو د تخیل خاوندان دي او له تخیل نه ډېر کار اخلي نوویلی شو چې په نیو تن او ارسطوکښې هماغه قوي تخیل موجودو، چې په هومر او فردوسي کښې موجود و. مګر داستعما ل په طریقه کښې فرق ؤ او مقصد وغرض په کښې بیل ؤ. دیوه فیلسوف تخیل دمسایلو په حل کولو او تحقیق کښې سرفېږي مګر دیو شاعر تخیل د احساساتو او عواطفو دتحریک لپاره په کارلوېږي.

ځینې محققین وايي چې له شعري خیالاتونه فلسفه پیداکېږي اوله فلسفې نه بیا علم پیداشي یعنې شاعرانه خیالات او فلسفه اوعلم داسې مثا ل لري لکه دسپیدو چاودلو دوخت دلمانځه دوخت او د لمر ختو رڼا. نو په دغه ترتیب هماغه

شاعرانه خيالات چې څه قدرزيات روښانه شي فلسفه شي او په فلسفه کښې چې زياته رڼا يي پيداشي علم شي په دې اساس سړی حکم کولی شي چې د بشر دمعرفت تاريخه له شعره څخه شروع کېږي او په علم ختمېږي.

هومر ديونان معروف شاعر په داسې عصرکښې پيداشو چې دفلسفې څه پته نه لګيده او دغه نوموړی شاعرله حکمت اوفلسفې نه دمخه دنياته راغی مګرورسته ترده ارسطو د ده دطبع له اکتشافاتو اقتباسونه کوي او دده په کلماتو استشهادکوي. کينرو دفرانسی يوليکونکی ليکي چې د هومر په اشعاروکښې دانسان اوعالم حقيقت او د هرشي اساس موجود دی.

که سړی څه قدرته دقيق شي نودعقل اوفکر مانۍ په خيا ل ولاړه ده او خيا ل په علوموکښې زښت ډېر د خل لري، نورعلوم خولاپرېږده هغه علمونه چې دعقل په نزد ښخې منلي دي لکه رياضي او هندسه داهم دانسان له خياله پيداشوي دي، که چيرې له يوه رياضيدان څخه د واحد دتعريف پوښتنه وکړو چې درياضياتو ابتداو انتها ګڼل کېږي يا دهندسې ديوه عالم څخه دنقطې تعريف وغواړو چې ټول خطوط ورڅنې پيدادي يقين دی چې دا دواړه شيان «واحد- نقطه» به يواسې شی راوښيي چې بې له خياله به بل وجودنه لري او يو تخيلي شی به وي.

دا چې موږ يو کانی دحس او عقل په مرسته په تحجر اوتجمد پېژنو دا هم يوخيا ل دی دانسان تخيل دغه صورت ورکړی دی.

تخيل سره له دغو مره ا همېته چې په شعر و ادب کښې يې لري که څوک يې په تشخيص کښې وغولېږي او له او هامو نه يې فرق ونه کړی شي ياېې ښځايه استعما ل کړي نو شعر ښخونده کوي او قيمت يې راټېټوي. ځينې او هام چې ځينو شاعرانو پخپل شعرکښې راوړيدي دومره بې لطفه دي چې سړی ورته شعر نشي ويلی بلکه واهمي کلام يې بللی شي لکه امرأالقيس چې پخپل يو ه شعر کښې وايي:

اقتلني والمثرفي مضاجعی

ومسنونة زرق کانياب اغوال

مطلب يې دادی چې رقيب به ماڅنګه مړکړي چې زما په خواکښې ديمن مثرفي توره ايښي ده او داسې نيزې راسره دي لکه دغولانو داړې. نو دلته غول او د هغه داړې يو محض وهمي شی دی چې ښا يي بې امرأالقيس بل څوک ترې ونه وېرېږي. که څوک تخيل بې ځايه استعما ل کړي نوهم ښه نه ښکارېږي مثلايو شاعر دبهار اوپسرلي په صفت کښې ددې په ځای چې شنه چمنونه زېړاو سره ګلان، ا بشارونه وستايي اوله تمثيل څخه کار واخلي دتخيل خواته زوروکړي او خيالي شيان تصويروي. ياديوه چاپه مدح اوستاينه کښې دهغه واقعي اوحقيقي صفات پرېږدي او دتخيل په زور ورته خيالي اوصاف پيداکوي او ورپورې ټړي يې چې هېڅ حقيقت او واقعيت پکښې نه وي نوداهم په شعرکښې عيب باله شي او دخيا ل بېځايه استعما ل بلل کېږي.

تمثيل

تمثيل دې ته وايي چې شاعر او اديب يومضمون يايو معنی داسې بيان کړي چې اصلي صورت يې سترګو ته ودرېږي. تمثيل هم په شعرکښې يو اساسی جزګڼل کېږي او زښت ډېر اهميت لري. ارسطو وايي چې شعرپه تمثيل او محاکات ولاړدی نو که په کوم کلام کښې داشی نه وی هغه شعر نه بلل کېږي د همدې لامله پخپل کتاب الشعر کښې ليکي، چې يو له هغو شيانو څخه چې انساني غرايزبلل کېږي دتقليد حسن او د تمثيل ذوق دی نو هر کله چې شعر هم يوډول نقل اوتمثيل دی دانسان په طبيعت اورمرو اثرکوي او انسان ورڅنې خوند و حظ اخلي نو دارسطو په نظر يه د شعر دتاثير سبب تمثيل دی.

کوم شعر چې له تمثیل نه په کښې کاراخستل کېږي هغه دیوه رسم مثا ل لري چې باید دموضوع دقیق نکات په نظرکښې ونیو ل شي او له اصل سره مطابقت ولري.
په تمثیلي شعر کښې کله دشعر موضوع یوه منظره یا واقعه وي او کله د احساساتو او تمایلا تو تمثیل په نظرکښې وي.
په دغه وروستی حصه کښې شاعرله رسام څخه موفق دی او ځینې نفسي کیفیات شته چې په رسم کښې نه راځي او په شعرکښې راځي.
ځینې تمثیلي اشعاردي چې شاعر په کښې له تخیل څخه هم ډېر کاراخلي مګرپه ځینو کښې یوازې تمثیل وي او له تخیل نه هیڅ کارنه وي اخستل شوی.
په ځینو مواردوکښې دشعرلوی صفت همداوي چې تثمیل ښه قوي وي او حقیقت په نظرکښې ښه مجسم شي.
دتمثیل په باب کښې دشعرښه نمونه که ګورئ نو دښاغلی رښتین دباغ ننداره وګورئ چې دکابل مجلې په (۱۷۲) ګڼه کښې نشرشوی او د تمثیل پوره اقتدارپه کښې معلومېږي.
دتخیل زور او قوت که په پښتو اشعاروکښې لټوئ نو دښاغلی خادم په اشعار کښې یې ښې ښې نمونې شته. داحساساتو او عواطفو صدق او تجلي دښاغلی بینواپه ((بې وزلی شرق)) کښې وګورئ چې دشاعر دزړه درد او رښتیانی تاثرپه کښې له ورامعلوم دی او په همدغه شی، دې شعر لوړقیمت پیداکړ ی دی.

ددې بخث خلاصه

دشعر او ادب اصلي عناصر او اساسي اجزا دمعنویت په لحاظ دادي:
عاطفه، احساس، خیا ل، تمثیل. نوپه هرشعر کښې چې دغه شیان یا یوله دغو څخه موجودوي، هغه شعر دی اوپه انسان باندې اثرکوي په کوم شعر کښې چې دغه شیان نشته او یوازې رنګین الفاظ اوشعري صنعتونه په کښې دي هغه لکه یو تش ښایسته لستوڼی داسې وي او کوم حقیقي کیف پکښې نه لیدل کېږي او ننداره به یې کوی مګر څوک چې په شعر او ادب کښې کومه معنی لټوي هغه پرې نه قانع کېږي او یوله دغو معنوي اجزاؤ او عناصرو څخه پکښې غواړي.
دپښتو اشعارو ته چې سړی ګوري او دصنعت اومعنی په لحاظ په کښې غورکوي معلومېږي چې صنعت ته په ضمني نظر کتل شوی او د معنی لور ته زیاته توجه موجوده ده یعنې ضرور پکښې یا نور عواطف او احساسات وي یا یوعالي تخیل او لوړه مفکوره پکښې لیدل کېږي یا له ښه تمثیل او تصویر څخه پکښې کاراخستل شوی وي.
اوځینې اشعار خولا داسې وي چې دغه ټول معنوي مزایا اوښیګڼې پکښې سړی مومي اودبلیغ او عالي ادب ښې نمونې یې ګڼلی شو.(۱)

عامیانه بلاغت

څوکاله دمخه دیوه لوی سړي په مجلس کښې دغروخلکو په پوهه اوهوښیارۍ خبرې کیدې دې سړي چې دهیواد په یوه غرنۍ حصه کښې دیوه سترحاکم په حث شپې ورځې تېرې کړې وې هغه خلک یې ډېر زیات ستایل او مکرربه یې ویل چې دوئ په خبر و له هرڅانه ښه پوهېږي څوکه څوک له دوئ سره ددوئ په ژبه وغږېږي او مفاهمه ورسره وکړي.
په همدې غرو رغوکښې داسې خلق شته چې سړی یې خبروته حیران پاته کېږي او دتعلیم له خاوندانونه یې په ویناکښې څه فرق نه لیدل کېږي.

(۱) د ښاغلی (مجروح) (بینوا)، (خادم) (رښتین) اشعار ددې خبرې تصدیق په ښه شان کولی شي.

دابحث لا نه وقطع شوی چې دهماغه ځای ښوتنه توررېرې او سپین ږیرې راغله او دمجلس خلک ددوئ او ضاعو او خبروته دتېربحث په اثر کنبې ښه متوجه شوه چې ودرې دوئ څه وايي؟ اوڅنګه ګړېږي؟ دوئ دخپل دغه حاکم له څه مودې مفارقت څخه چې درنځورتیا په اثرکنبې پېښ شوی و خپل خپګان ښکاره کړ او بیاېې خواهش وکړچې که صحت یې ښه وي ښېرته ورشي او ددوئ اداره پخپل لاس کښې ونیسي مګر دامقصد یې په دې ډول اداکړ چې زموږ په ملک کښې مشهوره ده چې په یوه غره کښې که تر (۷) کالو پورې دسږي غږ وانه وریدل شي دهغه غره ماران ښاماران کېږي او پخپل مینځ کښې یو له بله سره خوري نوکه ستاسې غږ هلته نه وي له موږ نه بل شی جوړېږي او یو د بل غوښې خورو.

دې خبرې په مااثر وکړاو زه یې دې لورې ته ملتف کړم چې عام خلک اوهغه کسان چې په تورو ټکو نه پوهېږي او دفصاحت وبلاغت نوم یې هم نه دي اورېدلي پخپله وینا کښې دبلاغت خاوندان دي او په خبروکښې یې شعري او ادبي کیف لیده شي.

وګورئ دغه سړی له یوه ادبي منطق او تمثیل اوتشبیه نه څومره ښه کار واخیست اوخپل مقصد اومطلب یې دبلاغت له اصولو سره سم داسې اداکړ چې دخپل مراد کنه او انتهاېې حد ته ورسیده چې دیوه مقصد همدغه راز بیان بلاغت اوویونکی ته یې بلیغ ویل کېږي.

که څوک د پښتنو په جرګو اومرکوکښې ناست وي او ددوئ خبرې یې اورېدلی وي هغه ته به په عامیانه محاوروکښې دغسې ډېرې نمونې یادې وي او دابه ورته معلومه وي چې پښتانه پخپلو مرکوکښې هروخت له دغسې ښوښو تمثیلو اوملي روایاتو کاراخلي، دخپل مقصد دپاره لومړی یوموافق تمثیل اوادبي استدلال پیداکوي بیا خپله خبره پرې سپروي. ددوئ دبلاغت زور او قوت په همدغو تمثیلو او روایاتو یا متلونو کښې وي او تشبیهات او استعارې یې هم خوراقوي وي، هغه څوک چې په مرکو کښې دخبروحق لري اودملي مجالسو خطیبان او بلغاء بلل کېږي دخپل مقصدله شروع نه دمخه یوحکایت کوي یاله ملي روایاتو او عنعناتو څخه دخپل بیان دپاره یو ښه تمهید پیداکوي وروسته بیاخپل مقصدته راځي اوخپل مطلب بیانوي نوپه دې صورت کښې ددوئ وینا دومره قوت مومي چې څوک ورځنې انکارنشي کولی اوهر څوک یې په معقولیت باورکوي که څوک په دې مجلس کښې ددوئ دخبرې تردید کوي او مخالفه نظریه قایموي هغه مجبور دی چې دده دمدعا په خلاف به یو قوی تمهید اوحکایت پیداکوي اوخپله خبره به قوي ښئ، په دې وخت کښې نویوه ادبي مبارزه شروع او دمیدان وړلو دپاره زیات فصاحت او بلاغت په کاردی. مګر هغه بلاغت چې عوام پرې پوهېږي اوپه عامیانه ادب کښې ځای لري . په همدغه قوت دمرکو مشران اووکیلان غټې غټې خبرې اواروي او هرڅوک پخپل قوي منطق او ادبي استدلال قانع کوي. دپښتنو دمشرۍ راز هم په همدې کښې دی چې سړی باید له ملي عنعاتو او روایاتو ښه خبر وي هغه خبرې چې دوی پرې قانع کېږي او هغه استدلال چې ددوی په افکارو او روحیاتو قوي اثرلري ځانته معلوم کاندې دغه راز خبرې ښائي چې موږ اوتاسې ته هیڅ ښکاره شي مګر په عامه طبقه ډېر اثر کوي. په ځینو مجالسو کښې چې زه ناست وم او هلته دپښتنو دروغې داصولو پوهان راټول شوي و، ډېر ځله مې په داسې مواردو کښې چې خلک به یې دخپلو عزیزانو احترام ته رابلل او دابه یې ورته ویل چې خپل کام او خپلو عزیزانوته په سپکه مه ګورئ .

یو د بل عذر قبلوئ او ننواتو ته په درنه سترګه ګورئ. د یوه منلی او مسلم دلیل په ډول به یې ویل چې لوخې د خپل کام سپکه غوښته سر یې په درباب کښې وچ شو. دې خبرې به خلک ډېر متحسس کړه او زیات تاثیربه یې وکړ، زه ددې خبرې په سر و بر نه یم خبر چې عنعنوي اصل اواساس به یې څه وي؟ مګرلو خې چې ګورم رښتیا په اوبو کښې ولاړې وي او سرونه یې وچ وي. نوداخبرې که څه هم څه اصل او حقیقت ونلري تاثیر خولري او له یوې ډېرې صحیح فلسفې نه په عوامو باندې زیات اثرکوي.

که څوک غواړي چې خپل مخاطب او اوریدونکی دخپلو خبروله تاثیر لاندې راولي نوبایدله هغه سره داسې وغږیږي چې منطق اوادب بې په هغه تاثیروکړي، تشبیهات او استعارات تخیل او تصویر، استدلال اواستشهاد بې دهغه له فکراو ذوق سره سم وي او په نظرکښې بې له مسلماتو څخه وي.
زموږ ادبا' اوشعرا' باید دې خواته ملتفت وي اوپه خپل شعر اوادب کښې له عامیانه بلاغت نه چې دعوامو په ویناؤ، متلونو، روایاتو، قصو اوافسانو کښې ځای لري پوره کارواخلي، په هغو تشبیهاتو او استعارو خپل کلام رنګین کړي چې دوئ ورسره اشنادي اوپرې پوهېږي چې زموږ ادب هم ملي رنګ پیداکړي او دملت په ذوق برابر شي.
دپښتولنډۍ او چاربیتې چې په هر چاښې لګېږي او عمومي مقبولیت لري یو سبب بې همدغه دی چې له عامیانه بلاغت نه پکښې کار اخستلی شوی او کلمات وتعبیرات داسې دي چې عام خلق پرې ښه پوهیدلی شي او هېڅ نا اشنايي پکښې نه ګوري وینا بې هم دحا ل له مقضا سره سمه وي او له حیات سره پوره تطبیق لري. دمثا ل په ډول به یوڅولنډۍ هم راوړو.

دپښتو څولنډۍ

کله چې موږ کوچیانې لنډۍ او دکو چیانو ټپې اورو پوهېږو چې دالنډۍ دکوچیانو له حا ل او حیات سره څومره اتصال لري، او ددوی حیاتي وضعیت څنګه ښه تصویروي لکه دالنډۍ:

اوښانو بیا غاړې کړې کړې
چې پرې سپرې دي سپینې خولې زېږ پېزوانونه

که چاکله دکوچیانو روانې کډې لیدلی وي چې په اوښانو باندې پښتنې پېغلې سپرې وي او اوښان یو خوابله خواغاړې کږوي او ترشا ګوري هغه ددې لنډۍ په بلاغتي کیف ښه پوهیدلی شي چې دلته ویونکی څه شاعرانه او ساحرانه مهارت خرڅ کړی دی چې له یوې خوادغه منظره اووضعیت ډېرښه تمثیلوي او له بلې خوادې خبرې ته هم تلمیح او اشارت کوي چې اوښان هم ددغو پېغلو دښایست او جما ل احساس کوي او ددوی نندارو ته مخ راګرځوي.
په دغسې مواردو کښې چې مطلب ددغو پېغلوستاینه ده ښايي چې ډېر تعبیرات پیداشي مګر هر تعبیر به دکوچیانو له حال او حیات سره دغومره موافق نه وي او نه به په کښې دغومره بلاغت موجودوي.
په یوه بله لنډۍ کښې یوه کوچۍ پېغله خپل اشناته وايي:

تردې خروړی سپی راتېرشه
تردې ملالې خولې به زه درتېره شمه

په دې لنډۍ کښې یوشرط اوتعلیق لیدل کېږي چې باید مین بې پر ځای کړي او دملالې خولې په مقابل کښې یوګران کارقبو ل کړي چې هغه له خروړی سپي څخه تېریدل دی. په دې ځای کښې البته ډېر مشکل شرطونه پیداکیده چې باید په مین تحمیل شوی وای مګر دکوچیانو له حا ل اوژوند سره به بې دغومره موافقت نه درلود لکه چې داشرط بې لري.
یوه کوچۍ پېغله باید هر څوک له خپل خروړی سپي څخه وډار کړي او خپل سپی لکه لیوه یازمری خلکوته وښئی دلته ټوپک یا توپونه یا ډول له حیات سره مناسبت اوموافقت نلري او نه دغه ادبي لطف پکښې شته چې دخروړي سپي په لفظ کښې موجود دی.

دادهمدغه لفظ اثردی چې ځيني دتصوف خاوندان له دې لنډۍ نه دحقيقت په نامه يوه بله معنی اخلي او وايي چې خروړی سپی نفس دی اوله دې نه تېرېدل خدای ته رسيدل دی. که دلته توپ او توپخانې يادې شوې وای ددغسې تاويل دپاره به هم څه مجا ل نه ؤ او دومره ظرفيت په دې لندۍ کې نه پيداکيده.
ددې لنډۍ په ځواب کښې يو د تورې خاوند او توريالی مين خپلې معشوقې ته وايي:

دسپينې خولې تن راته کيده
که دچړو په څوکولاروي دربه شمه

دا هم يوبليغ تعبير دی او له ده سره مناسب اېسي ځکه چې د چړو په څوکو تېرېدل انتهايي مشکلات قبلول دي اوسړی پوهېږي چې ددغسې سختې لارې يون دومره ګران دی چې له خروړو سپو تېرېدل ورته هېڅ دي او څوک چې داقبلوي هغه په خروړو سپيو هم نه اېساريږي.
که سړی په شعر و ادب کښې ښه غور وکړي ددې فن ټوله ساحري په يوه ښه او بليغ تعبير کښې مضمره ده که څوک د خپل مقصد لپاره يو قوي اولطيف تعبير ومومي چې مبتذل اوپيکه نه وي دې سړي په يقين سره د شعر او ادب حق په ځای کړی او دبلاغت سکه يې قايمه کړي ده. په دې تعبير کښې دانه ده لازمه چې ارومرو به په کښې اغراق اومبالغه وي بلکه لازمه ده چې لطف وملاحت او حسن به په کښې وي اويو نوی تعبيراو ښه تصويربه ورته ويل کېږي لکه په دې لنډۍ کښې:

مخ په مړوند کله پټېږي
ظالمه ياره سلامي ولاړه يمه

وګورئ دلته يوازې يوښه تصوير اوښه تعبير په سړي اثرکوي. داد حياناکو پېغلو عادت دی چې منګی به يې په اوږه وي اوګودرله به ځي نو چې څوک نارينه په مخه ورشي خپل مړوند مخې ته نيسي او دربېږي په دې وضعيت ښايي چې کوم اشنا متاثر شوی وي اوڅه ګله يې ورلېږلی وي نو دا ورته وايي چې زه تا ته سلامي ولاړه يم هسې نه چې خپل مخ پټوم ځکه چې مخ په مړوند نه پټېږي رښتيا وايي لمرچاپه ګته نه دی پټ کړی دابه دسلامي په وضعيت ولاړه وي.
په يوه بله لنډۍ کښې يومين د خپلې ليلیٰ په پوزه سره نتکۍ ګوري اوسپينې خولې ته يې زړه کېږي نو خپله ارزو په دې ډو ل ورته څرګندوي:

ستاپه نتکۍ کښې شيطان ناست دی
هره شيبه مې ستا خولګۍ ته لمسوينه

دا خو معلومه خبره ده چې دی په چل کښې ورځنې خوله غواړي مګرکه ورته ووايي چې خوله راکړه يامې ستا خولې ته ډېر زړه کيږي دابه يوه بې لطفه غوښتنه وي اوشعر به نه وي نو دا د شاعر کار دی چې په دې خبره کښې خوند پيداکړي او شعر ورځنې جوړ کاندې نو اول نتکۍ ستايي بيا پکښې شيطان کښېنوي، وروسته تردې نو ورته وايي چې ستاله خپله کوره دي چې ماپه کراره نه پرېږدي او ستا خولګۍ ته مې لمسوي ښايي چې خبرې دشعري سحريه مرسته په هغې اثرکړی وي او هغې هم ويلې وي:
دسپينې خولې واک مې درکړی....................

په پښتوکښې اکثره لنډۍ داسې وي چې دغه راز نازکي او باريکي هم پکښې نه وي اونه له دغسې پيرايونه پکښې کاراخستل شوى وي مګرپه زړه خوږې لګي اوښه لطف لري لکه چې يو مين خپلې مينې ته وايي:

که دنيايي شرمونه نه واى
تابه منګى ووړ زه به تش درسره تلمه

دالنډۍ خومره ساده ده چې هېڅ صنعت هېڅ تخيل پکښې نشته او بې له تشو تللو هغه هم هله چې دنيايي شرم نه واى نور څه نه لري مګر مينه او محبت پکښې ځاى لري او دعاطفې ترجماني کوي، نو دمحبت په لاره او دمينې دپاره تش تګ بلکه دتګ ارزو هم لطف لري اوپه زړه اثر کوي.
په يوه بله لنډۍ کښې يو عاشق خپلې معشوقې ته پيغام استوي چې زه ستاد خولګۍ په اميد درځم اوپه هرقيمت چې وي غواړم بې نووايي:

که مې اجل ستا په خولګۍ وي
سبا کفن په سرتړم تاله درځمه

په دې لنډۍ کښې هم دتشبيهاتو اونازکخيالۍ څه رنګ نشته مګررنګ يې څه کوې خوند يې ګوره! دخپلې محبوبې برجل ته به ډېر خلک په مختلفولارو تللى وي خوپه دغه ډول چې ددې لنډۍ خاوند اوويونکۍ ورځې بل څوک به نه وي ورغلى. هرڅوک چې چېرته ځي اوسفر کوي نودلارې توښه اودسفر سامان له ځانه سره اخلي مګردى کفن په سرتړي او روانېږي دا تګ شاعرانه تګ دى چې بې له شاعره دبل چاورته نه پام کېږي او ده به هم له پتنګه زده کړې وي.
دمينې او محبت خبرې که هر څومره ساده او بې ساخته وي هغومره ښې وي په يوه لنډۍ کښې يومين خپلې مينې ته دکور ورانۍ ښېراکوي او ورته وايي:

کور دې نژدې ديدن دې لرې
ديوا ل دې رنګ شه چې وړيادې ووينمه

مګرسړى پوهېږي چې دا ښېرا له مينې اومحبته دى اوپه دې ښېراو کښې عشق او محبت مضمر دى داهم هماغه شان ښېرادى لکه چې يوه مينه خپل مين ته وايي:

ټوټې ټوټې په تورو راشې
چې پرهارونه دې ګنډم خوله درکومه

نوکوم زخمونه چې دغسې ملهم پيداکوي سړى به پرې ولې نه خوشحالېږي او ولې به دغسې ښې دعا ګانې ښېرابولي؟ ربښتيا هم داده چې دمينې اومحبت خبرې ډېرې خوږې دي که دا خبره هرڅومره مکرره شي بد مه وړئ ځکه چې مينه په همدغو مکررو توصيفونو ارزي.
په کومه خبره کښې چې د مينې او محبت جلوه وي هغه که په هرعبارت وي شعر دى او همدغسې خبروته شعر ويل کېږي.
يوه معشوقه بې له کومې تشبيه اواستعارې خپل مين ته وايي:

سترګې مې تاته تورولې
چې ته راڼغلې په سالو بې پاکومه

ځوک چې په مینه اومحبت پوهېږي او دشعر حقیقت او هویت ته رسیدلی وي هغه به دا لنډۍ هېڅکله هېره نه کړي او دلوړو اشعارو نمونه به یې وګڼي، ځکه چې دعشق او محبت په عالم کښې چاته سترګې تورول اود هغه دنه راتلو په سبب یې ببرته پاکول ډېرلوړ قیمت لري.

یو بل ځای یو ارمانجن مین وایي:

زما جانان دې راسره وي

په مادې تیرې دمیرو را چلوینه

سړی چې ګوري ډېر خلک وینې چې دپیسو دپاره تیرې چلوي او ځوک ورته هېڅ نه ملتفت کېږي مګر یومین چې د خپل جانان دوصا ل په مقابل کښې تیرو چلولو ته تن ږدي، دده باراوړی تیرې دعشق اوشعر په مانۍ کښې لکېږي او یو یادګار ورځنې پاته کېږي.

«پای»

ADABI BAHSUNA

جرمني ۲۰۱۱ميلادي كال
www.ulfat.net